

ZSIDÓ POLITIKAI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT 650 Ft
2014. október / XXVI. évfolyam 8. szám

szombat

Európai zsidók:

MENNI VAGY MARADNI?

Máramarossziget egykor és ma: Szerdócz Ervin, Szántó T. Gábor
Interjúk: Berkovits György, Pier Marton, Debra Winger
Bohózattól a tragédiáig – Torontói filmfeszta

KEDVES BARÁTAIM,

a zsidó naptár szerint Tisri hó elsején köszönt be az 5775-ös esztendő. Idén ez a nap a polgári időszámítás szerint szeptember 25-re esik. Engedjék meg, hogy ebből az alkalomból – a zsidó hagyomány szerint – azt kívánjam, hogy „jó évre legyenek beírva”.

A zsidó újév lényege a megtérés, a bűnbánat, a szembenézés saját magunk tetteivel. Ilyenkor számba kell venni az elmúlt év eseményeit, hisz a számadás már a megtérés kezdete.

Persze nem elég a múltban elkövetett bűnök megtagadása, hanem a Ros Hasono (Rase Sone – ahogy a magyarországi zsidók mondják) fontos része az ünnepélyes fogadalom, hogy a jövőben jobb leszek, mint voltam.

A régi bölcsek úgy gondolták, hogy ilyenkor az égi bíróságon három nagy könyvet nyitnak meg. Az egyikbe az igazak iratnak be, hosszú és jó életre. A másodikba azok, akik ennek épp az ellenkezői. Végül a harmadikba a közepesek kerülnek, akiket se ide, se oda nem lehet besorolni. Ezekkel a következő nagy ünnepig, Jom Kippurig vár az égi bíróság, és ha érdemesnek találtnak arra, hogy elfogadják megtérésüket, akkor beíratnak ők is az első könyvbe.

Az is fontos, hogy ilyenkor azokat a bűnöket is meg kell bánni, amelyeket embertársai ellen követ el valaki. A Tóra ugyanis az embertársaink iránti megbecsülést, becsapásának tilalmát is szigorúan előírja.

Igen, mondhatnánk, ha a közéletben, a politikában is megtartanák legalább a Tízparancsolatot, az életünk sokkal, de sokkal könnyebb lenne.

Ros Hasonó mindenesetre a fogadalmak időszaka is.

Főpolgármesterként alapvető célom lesz, hogy Budapestet megőrizsem egy szabad, nyitott, barátságos városnak. Ahol mindenki szabadon gyakorolhatja a hitét, ahol a legkülönbözőbb emberek otthon érezhetik magukat.

Budapest nagyon sokat köszönhet zsidó honfitársainknak, a város csak velük együtt lehet valóban Budapest. Iskolák, egyesületek, szervezetek működnek, alakulnak újra, a legtöbb zsinagógában ismét van élet. Ezt segíteni, fejleszteni kell.

Ahogy a programomban is fogalmaztam: „A Szabadság Városa szereti a színeket, de nem tűri a szélsőségeket. Tiszteli a másságot, az eltérő vagy alternatív kultúrát, nem tűri a kiakasztást, a gyűlöletet, a történelemhamisítást.”

Nem hazug szobrokat kell emelni, hanem tisztelni a hitet, a magánéletet, a privát szférát.

Október 12-e után Budapesten új időszámítás kezdődhet, az 5775. év éppen alkalmas lesz erre.

Lösáná Tová Tikotévu (Jó évre legyél beírva)!

Dr. Falus Ferenc
főpolgármester-jelölt

TARTALOM

4 | ANTISZEMITIZMUS

Gadó János:
A „progresszív”
antiszemitizmus Európában

8 | MÉLYPONTON

Izrael és Amerika kapcsolata
változóban

10 | MÁRAMAROSSZIGET

Szerdócz Ervin:
A varázs emelvényétől
az emelvény varázsáig

14 | SÍRKÖVEK

Szántó T. Gábor:
Máramarosi napló

18 | KÖHALOM

Goldmann Tamás:
„Honnan tudják Pécsen,
hogy Mária zsidó volt?”
Szubjektív beszámoló
a soá 70. évfordulójának
pécsi megemlékezéséről

21 | SZÁZÉVNYI TÖRTÉNELEM

„Ha látomásod támad,
fejtsd meg!”
Interjú Berkovits Györggyel

24 | ÖNÉLETRAJZ

Salomon Maimon:
Barátság és rajongás

27 | VAKREPÜLÉS

„A szavak idővel változnak”
Interjú Pier Marton
filmrendezővel

30 | GYEREKSZÁJ

A bohózatától a holokausztig
– Zsidó témák
a Torontói Filmfesztiválon

32 | ÉRTÉKRENDEK

„Nem az őseinkért élünk”
Interjú Debra Wingerrel

34 | ORTODOXKUTATÁS

Transzcendencia,
hétköznapiaság
– *Találkozás a Szent Igazzal.*
A magyar nyelvű orthodox
zsidó sajtó cádik-képe
1891–1944

**32–33. NEM AZ ŐSEINKÉRT
ÉLÜNK**

Szerkesztőbizottság:Deák Gábor
Hoffman Iván
Itamar Józ-Keszt
Kovács András
Seres László
Tatár György
Turán Tamás**Szerkesztőség:**Szántó T. Gábor főszerkesztő
Gadó János szerkesztő
Muraközi Zsóka szerkesztőségi titkár
Magó Katinka pénzügyek**Állandó külső munkatársak:**Uri Asaf, Csáki Márton
Krausz Viktória, Németh Ványi Klári
Pályi Márk, Seres Attila
Szarka Zsuzsanna
Vári György, Várnai Pál**A megjelenést támogatja:**Amerikai Joint Magyarország
Magyarországi Zsidó Örökség
Közalapítvány

Nemzeti Kulturális Alapprogram

A héber és jiddis szavak átírása
a szerzők felfogását tükrözi

Terjeszti a Lapker Rt.

Címlap: Kurdi István

A kéziratok szerkesztése lezárult:
2014. szeptember 17-én

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

Bálint Ház
1065 Budapest, Révay u. 16.
234-es és 235-ös szoba
Telefon/fax: (36-1) 311-6665

Lapunk e-mail címe:

info@szombat.org

Címünk az interneten:

http://www.szombat.org

Egyéves előfizetői díj: 5950 Ft

Előfizethető a kiadóhivatalban,
illetve postautalványon
az OTP 11709002-20066703
„Szombat” számú alszámlán

Lapengedély száma:

III/Kul/174/1989.

HU ISSN 0865-3844

Felelős kiadó:

Kirschner Péter, a Magsike elnöke

Nyomdai előállítás: Pannonia Nyomda Kft.

Gadó János

A „PROGRESSZÍV”
ANTISZEMITIZMUS
EURÓPÁBAN

Az immáron ciklikusan ismétlődő gázai hadműveletek ugyancsak ciklikusan ismétlődő Izrael- és zsidóellenes agresszióhullámokat váltanak ki Európában. Kialakultak bizonyos érzékelhető mechanizmusok, miközben folyamatos újításnak, „progressziónak” is tanúi vagyunk.

Ilyen jól bejáratott mechanizmus a Hamasz *civil pajzs* taktikája a harcok során: iskolák, mecsetek, kórházak közvetlen közelében állítja föl ütegeit. Az izraeli hadsereg ilyenkor – a válaszcsepés előtt – minden lehetséges módon felhívja a közelben lévő civileket a távozásra, néha le is fűj egy-egy akciót, de a civil áldozatok persze nem kerülhetők el. A jelenlévő nyugati média ezekről, mindenekelőtt a halott gyerekekről szívszaggató képeket sugároz szét a világba, amit az európai (hogy most másról ne beszéljünk) közönség óriási felháborodással fogad. A civil pajzs alkalmazásáról és a súlyos médiamanipulációról szóló ellenérvek – melyek főként a zsidó média hálózatán tejednek – ritkán érik el az európai közönség ingerküszöbét. Megjelenik ugyan egy-egy írás a mainstream sajtóban is a civil áldozatok valódi okairól, a nagy tévécsatornákon szóhoz jutnak Izrael szószólói is, de a józan magyarázat semmit sem ér a halott gyerekek és rommá bombázott lakóházak örjítő látványa mellett: mintha öntözőkannával akarnánk egy égő házat eloltani.

A mérhetetlen felháborodást ezután tetek követik. Spanyolországban például –

ahol a média Európán belül is kitűnik Izrael-ellenes beállítottságával – a celebek színe-java nyilatkozatban ítélte el „az izraeli népirtást”. Köztük olyan világsztárok, mint az Oscar-díjas Penelope Cruz és Javier Bardem. Mondani sem kell, hogy a mai világban az ilyen üzenetre sokkal fogékonyabb a közönség, mint akár egy miniszterelnök szavaira. A főleg Hollywoodból érkező bírálatok hatására Penelope Cruz némileg visszakozott, mondván: nem nagyon ismeri a közel-keleti helyzetet, ő csak a béke mellett akart szót emelni (!)

Látszólag paradoxon, hogy a spanyol parlament alig egy éve fogadott el szimbolikus jelentőségű határozatot: visszahívják az országba az 1492-ben elűzött zsidók leszármazottait. (Nem sokkal utána követte ezt a példát a portugál parlament.) Az elmentmondás feloldása az, hogy a parlament gesztusát a régi, katolikus zsidóellenesség fölötti megbánás motiválta, miközben az újfajta zsidóellenesség, az anticionizmus a korszerű emberjogi nyelvet használja, ezért teljesen vállalható.

Nyugat-Európában mindenütt ez a ketős beszéd érvényesül: az antiszemitizmust kőkeményen elítélik, miközben az anticionizmus előtt szabad az út.

Spanyolországban, ahol gyakorlatilag alig élnek zsidók, nem történt fizikai erőszak. Nyugat-Európa más országaiban azonban, ahol a zsidó közösség mellett legalább tízszer akkora moszlim bevándorló lakosság él, az erőszak (vagy annak állandó veszélye) nagyon is jelenvaló.

A legsúlyosabb a helyzet Franciaországban,

ahol a gázai harcok heteiben több tízezer palesztinparti (értsd: Izrael-ellenes) tüntetések zajlottak, gyakran igen erőszakos légkörben. A francia zsidókra traumatikus hatást gyakorolt a rue de la Roquette-en lévő zsinagóga elleni támadás: július 13-án (a nemzeti ünnep előestéjén) egy nagy tüntetésről leszakadt több száz fős banda, antiszemita jelszavakat ordítva megtámadta a zsinagógát, és csak a jelen lévő Zsidó Védelmi Liga (egy radikális csoport) fiataljai akadályozták meg az agressziót, amely könnyen lincselésbe fordulhatott volna. „A csöcselék habzott a bosszúvágytól”, írta tudósításában az amerikai *Newsweek* magazin, amely a jelenetet a cári Oroszországban hajdan zajló pogromokhoz hasonlította. A mértékadó amerikai hetilap címlapsztorijának sokatmondó címe ez: *EXODUS – miért menekülnek ismét az európai zsidók?*

A zsinagóga ostromának képei bejárták a világsajtót, és a francia zsidók jelenkori megpróbáltatásának jelképévé váltak. Nem ez volt az egyetlen ilyen akció. Két héttel később Párizs egyik elővárosában, a jelentős zsidó lakossággal rendelkező Sarcelles-ben négyszáz fős tömeg vonult végig az utcákon „Halál a zsidókra!” kiáltások közepette, megtámadták a helyi zsinagógát, és a zsidó boltokban törtek-zúztak. Kisebb-nagyobb hasonló kilengések tucatjai borzolják a francia zsidók idegeit.

Manuel Walls miniszterelnök „a legélesebben elítélte” a történeteket – de ez inkább olaj a tűzre, hiszen a túlnyomórészt moszlim szubkultúrából érkező randalírozók nem tisztelik a francia államot és annak vezetőit. Az agresszió olyan méreteket öltött, hogy gyilkosságok is történtek: a 2012 márciusában a toulouse-i

Palesztinparti tüntetők Párizsban

zsidó iskola ellen elkövetett négyes gyilkosságot követte idén a szintén négy ember halálát okozó lövöldözés a brüsszeli zsidó múzeumban. Mindkét esetben dzsihádot megjárt, francia állampolgárságú moszlim volt a tettes. És a radikális körökben ezek a gyilkosok nem bűnözőként, hanem példaképként tűnnek fel.

A francia hatóságok igyekeznek védeni a zsidó közösséget, a kettejük közötti együttműködés jó. A politikusok sem hagynak kétséget a felől, hogy az erőszak és a gyilkosságok tűrhetetlenek. Ám a mai nyugati demokráciákban nem egyedül a politikusok formálják a közvéleményt: az alternatív szubkultúrákban különösen nem. Hiába ítélik el például politikusok és közszereplők a Dieudonné néven híressé (majd hírhedtté) vált, afrikai származású komikust, aki az elmúlt években antiszemita uszítónak képzezte át magát. Hiába szüntetik be műsorait az állami médiában és törlik fellépéseit a városi színházakban – a Facebook és a YouTube segítségével üzenete milliókhoz jut el, és az „üldözöttség” csak növeli népszerűségét.

Párizs, Lyon, Marseille stb. peremkerületeinek lakótelepdszungségében, ahol Franciaország ötmillió moszlim lakossá-

gának túlnyomó része él, gyakran más kultúra és más törvények érvényesek. Az iszlám országokból importált, franciául gyakran nem is tudó imámok sokszor a zsidók és a hanyatló Nyugat ellen uszítanak, és akadálytalanul foghatók az arab tévécsatornák – például a Hamasz televízió, amelynek gyermekműsorai hatévesek szavalnak arról, hogy mártírnak lenni jó dolog.

Ebben a közegben a zsidóellenes (valamint Nyugat- és Amerika-ellenes) indulat olyan erős, hogy azzal

a szélsőjobb már nem tud versenyezni

Ezek a pártok Nyugat-Európában gyakorlatilag feladták a régi típusú antiszemitizmust, és a (főleg iszlám országokból érkezett) bevándorlók visszaszorítására fókuszálnak. Az EU-választásokon győztes francia Nemzeti Front vezetője, Marine Le Pen tartózkodik az antiszemita megnyilvánulásoktól (amivel pártalapító apja még nem fukarkodott), és Izraelt sem bírálja feltűnően. Mindez azonban kevés francia zsidót vonz a párthoz, akiknek túlnyomó többsége a Nemzeti Fronttól éppúgy irtózik, mint az iszlamistáktól.

Hága – tüntetők az Iszlám Állam zászlajával

Épp e két szélsőség erősödése növeli igazán aggályait.

A zsidóellenességet a mai francia politikában a (szélső)bal tűzte zászlajára: persze szigorúan politikailag korrekt, Izrael-ellenes formájában. A nagy tüntető menetek is így épülnek fel: a menet élén viszik a „Szolidaritást a palesztin néppel!” feliratú transzparenst, a tömeg sűrűjében, a hangzavarban szól a „Halál a zsidókra!” és más, szalonképtelen jelmondatok. Ez utóbbiakat főleg a „bevándorlási háttérű” tüntetők hangoztatják.

A muszlim közösségben felbuzgó vad agresszió, amelyet a baloldal anticionista politikája és a mainstream média szörnyen elfogult képei tovább erősítenek, már a francia zsidók mindennapjaiban is éreztetik hatásukat. Az utcán zsidóként azonosítható emberek támadásnak vannak kitéve, a zsidó intézmények (iskolák, zsinagógák, egyéb közösségi épületek) úgyszintén. A közösségen bizonytalanság lesz úrrá: aki nem akar terepszínt ölteni, agresszió áldozata lehet.

Mindezek nyomán 1945 óta nem ismert méreteket öltött a kivándorlás: ebben az évben ötezer francia zsidót várnak Izraelbe – többet, mint Oroszországból. És ekkor még nem számoltunk azokkal, akik az USA vagy Kanada felé veszik az irányt.

Ez a trend nem változik, hiába intéz szózatot a kivándorlókhoz Marek Halter, a közismert író a *Le Monde* hasábjain,

mondván: ne engedjétek át Franciaországot a szélsőségeseknek!

A franciaországi helyzetnél azért időztünk viszonylag hosszan, mert alapvetően ezt a modellt látjuk érvényesülni

számos más nyugat-európai országban

A belgiumi helyzet amúgy is hasonlít a franciára: A *Jerusalem Report* című izraeli lap egész oldalas fotóján egy Antwerpenből (az egyetlen város Európában, ahol a zsidó lakosság nagy része szigorúan ortodox) alijázni készülő zsidó család látható. A *Newsweek* fent idézett cik-

ke arról számol be, hogy Liège városában egy étterem-tulajdonos felíratot tett ki, mely szerint kutyáknak szabad, zsidóknak tilos a bemenet. Az ottani légkörben nyilván úgy érzi, hogy ezt megengedheti magának.

Hollandiában a hágai zsidók olyan kikapás felvonulásra készülnek, mint társaik néhány hete Koppenhágában: így akarnak végigvonulni Hága egyik városnegyedén (ahol korábban kétszer is az Iszlám Állam fekete zászlóival tüntettek muszlim felvonulók), hogy megmutassák: igenis, lehet láthatóan zsidóként élni Hollandiában.

Teszik ezt egyebek közt azért is, mert Binyomin Jacob holland főrabbi otthonát az elmúlt években ötször érte támadás. (Legutóbb téglákat dobáltak be az ablakon.)

A svédországi Malmö városát a zsidók számára legrosszabb helyek egyikeként emlegetik Európában. Az antiszemita cselekmények száma 2010 és 2012 között a háromszorosára nőtt. Ebben az évben a 700 fős közösség 60 (!) incidenst szenvedett el, a legsúlyosabb egy bombamerénylet volt. A zsidók már demonstrációt is tartottak elkeseredésükben, de a helyzet nem változott. A közösség a város baloldali, anticionista polgármesterét, az 1994–2013 között regnáló Ilmar Reepalut hibáztatja, aki lovat adott a muszlim lakosság alá, és a feszültségért a zsidókat okolta, amiért azok „nem határolódnak el a cionizmustól”.

Berlin – palesztinpárti tüntetés

Berlin – naggyűlés az antiszemitizmus ellen. Angela Merkel a szónokok között

Nagy-Britanniában még nem került sor súlyos erőszakcselekményekre, de ez csak a hatóságok éberségén múlt: idejében lekapcsolták a merényletet tervezőket. A kisebb antiszemita incidensek száma így is megduplázódott a zsidó biztonsági szervezet, a CST statisztikái szerint. A kormány évente 2,5 millió fontot (!) költ csupán a zsidó iskolák védelmére. Nagy-Britannia egyébként

az Izrael-ellenes civil mozgalmak fellegvára

– brit ügyvédek egy csoportja például felszólította a Hágai Nemzetközi Bíróságot, hogy vizsgálja ki a gázai harcok során elkövetett háborús bűnöket. George Galloway alsóházi képviselő választókerzetét „Izrael-mentes övezetnek” nyilvánította.

Különösen erős az Izrael-ellenesség (hivatalosan: palesztin szolidaritás) azokban az európai régiókban, ahol új etnikai öntudatra ébredt a lakosság, mint amilyen Katalónia, Skócia vagy Észak-Írország. A szabadságküzdelemben társat kereső

közösség éppen a palesztinokkal tud együtt érezni. Glasgow városa nemrég kitűzte a városházára a palesztin zászlót. Belfastban Izrael-ellenes aktivisták egy csoportja benyomult egy szupermarketbe, és önkényesen lepakolta a polcra az izraeli árukat.

Németországban, annak történelmi múltja miatt, különösen kényes a helyzet. Miután számos városban kisebb-nagyobb antiszemita inzultusra került sor, a mértékadó politikusok a legnagyobb példányszámú újság, a *Bild* címlapján ítélték el a gyűlölködőket, majd egy antiszemitizmus elleni tüntetésen is részt vettek – a kancellárral és az államelnökkel az élen. Ugyanakkor a német tévéből is ömlenek a halott palesztin gyerekek képei – amiben senki nem lát kivétlivalót.

Nyugat-Európa maradék zsidósága 1945 óta a legválóságosabb időszakát éli át. Az egymást követő gázai háborúk nyomán újabb és újabb erőszakhullámok futnak végig a kontinensen. A fizikai erőszak elkövetői túlnyomórészt a moszlim közösségből kerülnek ki. Pozitív fordulat nem várható:

a Hamasz fegyverkezése, a nyugat-európai média és közvélemény anticionizmusa, valamint a moszlim lakosság meghatározó részének gátlástalan antiszemitizmusa egyaránt a következő fordulót valószínűsíti.

Az egykori vasfüggöny keleti felén lévő EU-országokról most csak annyit: itt nincsenek moszlim bevándorlók, Magyarországon kivételével számottevő zsidó közösség sincs, továbbá ezek az országok még a régifajta antiszemitizmussal birkóznak, amelynek ma nincs konjunktúrája Európában. Nem az antiszemitizmus kisebb tehát, hanem más a konstelláció, ezért van itt zsidóügyben viszonylagos szélcsend. Magyarországon, egyedülálló módon, a régi antiszemitizmus erősödött fel, amin a haladó (tehát anticionista) Európa nagyon rajta tartja a szemét. Ezért érzik úgy a magyarországi zsidók, hogy Nyugat-Európából szolidaritás árad feléjük.

*

A *Szombat* témába vágó, *Új antiszemitizmus* című kötete kapható a jobb könyvesboltokban, vagy a szerkesztőségben.

Mindenkinek köszönjük...

...aki adója 1%-át a Szombat Alapítvány számára ajánlotta fel. Ennek köszönhetően 141 592 forintra jogosult az alapítvány, az összeget a *Szombat* folyóirat kiadására fordítjuk.

A *Szombat* szerkesztősége

IZRAEL ÉS AMERIKA KAPCSOLATA VÁLTOZÓBAN

Yair Lapid, Izrael pénzügyminisztere nemrég kijelentette, hogy Izrael kapcsolata az Egyesült Államokkal „stratégiai kincs”, és azt semmiképpen nem szabad veszélyeztetni. Lapid joggal aggódik: az Obama-adminisztráció kapcsolata enyhén szólva feszült a Netanjahu-kormánnyal. Mi történt?

Izrael gázai akciója után

Obama elnök sajtófőnöke, Josh Earnest az eddigi legkeményebb kritikát fogalmazta meg az izraeli kormánnyal szemben. Izrael hagyományos amerikai barátai közül is sokan hallgatnak. Okuk van rá.

A magukat zsidónak valló amerikaiak (kb. 7 millió polgárról van szó) döntő többsége Obamára szavazott, hagyományosan a Demokrata pártot támogatja, és többségük egyetért Obama Izrael-politikájával. Van egy befolyásos, és hangos kisebbség, amelyik támadja Obamát, azt szeretnék, ha az amerikai elnök demonstratívabban, kevesebb előfeltétellel támogatná a Netanjahu-kormányt.

Obama kijelentette, hogy Izrael államának léte nem kérdőjelezhető meg, polgárainak joga van önvédelemre, és az Egyesült Államok szoros barátja és szövetségese Izrael államának. De a jelenlegi Netanjahu-kormány támogatása már nem egyértelmű.

A Pew Research 2013-as felmérése szerint, az amerikai zsidó választók 54 százaléka támogatta Obama jelenlegi Izrael-politikáját, 11 százalékuk szerint Obama túlságosan támogatja Izraelt, míg 31 százalékuk úgy gondolta, hogy nem elégséges a támogatás. (4 százaléknak nem volt véleménye)

Amikor az izraeli hadsereg bejelentette, hogy két amerikai állampolgárságú katonájuk meghalt a mostani harcokban, az amerikai politikusok nem reagáltak, csendben figyelték az eseményeket. Max Steinberg (24 éves, Los Angeles, Kalifornia) és Sean Carmeli (21 éves, South Padre Island, Texas) halálát nem kommentálták.

Március végén szavazott az ENSZ Közgűlése. Törvénytelennek minősítette a Krim-félsziget bekebelezé-

sét, a határozat értelmében a félsziget sorsáról dönteni hivatott putyini népszavazás érvénytelen volt. Az ukrainai helyzet békés rendezésére szólították fel a feleket. (Az ENSZ Biztonsági Tanácsa azért nem ítélté el Oroszországot, mert annak Oroszország maga is állandó tagja és vétőjoga van.)

A Közgűlés határozatát 100 tagállam támogatta, 11 szavazott ellene, 58 tartózkodás mellett. Az Európai Unió mind a 28 tagállama támogatta Ukrajnát, elítélte Oroszországot, köztük Magyarország is.

Na és Izrael?

24 ország nem jelent meg az üléssteremben, nem szavaztak. Többek között nem volt ott Irán, és nem jelent meg Izrael sem.

Az Egyesült Államok politikusai meglepődtek. Izrael nem hajlandó Putyin Oroszországa ellen szavazni? Az az Izrael, amelyik Amerika közeli szövetségese, és amelyik jelentős amerikai támogatásban részesül? Az amerikai külügyminisztérium nem titkolta meghökkenését, Jen Psaki külügy szóvivő “meglepetését” fejezte ki.

Kerry külügyminiszter már korábban bejelentette, hogy „leépíti” az amerikai részvételt a közel-keleti tárgyalásokon, majd megjegyezte, ha Izrael nem hajlandó egyezkedni a palesztinokkal, akkor egy “apartheid” állammá válhat. A megjegyzésért később bocsánatot kért.

Izrael először azzal magyarázta az ügyet, hogy a külügyminisztérium sztrájkolt, ezért nem voltak jelen az ENSZ szavazáson. Majd Avigdor Lieberman külügyminiszter egy TV interjúban kijelentette, hogy Iz-

Az amerikai zsidó választók 54 százaléka támogatta Obamát, azt szeretnék, ha az amerikai elnök demonstratívabban, kevesebb előfeltétellel támogatná a Netanjahu-kormányt.

Benjamin Netanjahu és Barack Obama

raelnek nagyszerű kapcsolatai vannak mind az Egyesült Államokkal, mind Oroszországgal, és Izraelnek nem kell véleményt nyilvánítani. Ukrajna ügyében, „semleges” maradhat. Netanjahu miniszterelnök ugyanezt erősítette meg: Izrael semleges marad a konfliktusban.

Nemcsak az amerikai diplomácia csalódott Izraelben, de az amerikai zsidó sajtó is. Nathan Guttman a Forward-ban azt kérdezte, ha Izrael valóban szoros szövetséges, akkor miért nem támogatja Amerikát szavazatával az ENSZ-ben is? A befolyásos amerikai Izrael-lobbi lehetetlen helyzetbe került. Hogyan támogassanak egy olyan izraeli kormányt, amelyik nem szavaz Amerikával?

A repedések a kapcsolatokban

már korábban megmutatkoztak. 2011-ben a G20 csúcstalálkozón véletlenül bekapcsolva maradt a mikrofon, amikor Nicolas Sarkozy francia miniszterelnök hazugnak nevezte Netanjahut. „Nem tudom elviselni Netanjahut, egy hazug” – idézték Sarkozy-t. Mire Obama azt felelte a francia elnöknek, hogy „nekem minden nap ezt kell elviselnem”.

Avigdor Lieberman külügyminisztert pedig kerüli az amerikai diplomácia. Nem véletlen, hogy Kerry

külügyminiszter korábbi izraeli tárgyalópartnere a diplomatikusabb Tzipi Livni igazságügy-miniszter volt.

2011-ben a kisinyovi születésű Avigdor Lieberman kijelentette, hogy Putyin megválasztása „demokratikus keretek között” történt, és szorosabb kapcsolatokat sürgetett Oroszországgal! Sokan elképedtek kijelentésein Amerikában.

Félreértés ne essék, állami szinten az Egyesült Államok és Izrael stratégiai szövetségi kapcsolata továbbra is szoros, de a kormányközi kapcsolatok történelmi mélyponton vannak. Míg Netanjahu és a Likud számíthat az amerikai fundamentalista keresztény tömegek támogatására, és a republikánus konzervatívok is felsorakoznak mögéjük, de a zsidó származású amerikaiak többségét, a hagyományosan demokrata szavazókat, már nehezen tudják megnyerni. Többek között, ők azok, akik támogatják Obama Izrael-politikáját.

Lapid aggodalma nem alaptalan, változik Izrael és az Egyesült Államok viszonya.

David Gergen, a veterán politikai kommentátor szerint félévszázaddal ezelőtt, Eisenhower elnöksége alatt volt ennyire feszült Amerika és Izrael kapcsolata. Obama–Netanjahu-szimpátiáról manapság senki nem beszél, és javulásra senki sem számít.

Lázár György

USA–Izrael:
a kormányközi
kapcsolatok
történelmi
mélyponton
vannak.

Szerdócz Ervin

A VARÁZS EMELVÉNYÉTŐL AZ EMELVÉNY VARÁZSAIG

„Nem lesz gögös szívem, szemeim nem lesznek nagyravágyók” – idézte a zsoltár szavait e cikk szerzője nyáron, amikor rabbivá avatták Budapesten, a Rabbiképző Intézetben. A máramarosszigeti születésű, 63 éves egykori fogtechnikus élettörténete és pályaképe korántsem nevezhető mindennaposnak. Az őszi ünnepek idején írásával kívánunk minden olvasónknak jó évet, Szerdócz rabbinak pedig eredményes munkát az újpesti közösségben vagy másutt, ahová küldetése rendeli.

Szülővárosom Máramarossziget. „Sziget” – a név önmagában misztikus. Az erdők rejtettségében megbújt sziget. Számomra az eszmélés és a mélységek örvényének dichotómiája.

A Jeruzsálemi Szentély idején a Főpap ruhájának két misztikus kellékét, az Urimot és a Tumimot a Talmud szintén két szigettel azonosítja. A várost három folyó határolja: a Tisza, az Iza és a Mára teszi szigetté. Máramaros névadója a Mára folyócska. A Máramaros névben a Mára eredetileg „mori” volt a „maros” pedig „mors”. Ősi indoeurópai nyelven a „mori” tengert, állóvizet jelent. A „mors” jelentése: „holt”. Egy ismeretlen így határozta meg a várost: „Sziget... egykor-volt, édes vásárhely”. 1951-ben az „egykor-volt” Sziget, az akkor már zsidók nélküli város légüressé vált állapotába születtem. Akkorra a hajdan volt „élő tenger” már holt állóvízzé lett. Minden

Szerdócz Ervin

utca, minden ház, minden sarok még őrizte zsidó múltját, titkait. Az „egykor-volt” zsidó sziget emlékeivel, titkaival végleg bezárult.

Négy-öt éves koromban a felgyújtott és felrobbantott „Nagy” Zsinagógával szemben laktunk a szüleimmel, a szigeti főrabbi házához tartozó melléképületben, amely a „magán” imaháza volt. Talán az sem véletlen, hogy az akkori kisfiú egy imaházban kezdte életét, majd hatvan év múlva belőle is imaház „gazdája”: rabbi lett. Az utcában, amely jelenleg a Gh. Sinchai nevet viseli, állt rabbi Gross háza is. Ha séta közben a háza elé értünk, édesapám mindig átment a másik oldalra. Nem tudom, miért, ahogy azt sem, miért nem kérdeztem meg. Talán azért,

mert, mint a viccbe, a „másik” zsinagóga rabbija volt, amelybe nem tette volna be lábát. Lehet, csupán azért, mert szemben emelkedett dr. Smuel Danzig, a szefárd zsinagóga rabbijának nagy, elegáns háza. Danzig rabbi a pszichológia doktora volt, a Román Akadémia tagja. Pszichológiai könyveiből a mai napig tanítanak a román és más európai egyetemeken.

Nagyszüleim a Cigány utcából a Kígyó utcába költöztek. Az utca másik végében volt Elie Wiesel író szüleinek háza. Szemben lakott rabbi Slomo Dov Heller, a vallási bíróság feje. Sokan jártak hozzá, ráimádkozást kérve. Máleáki prófétára hivatkozva ilyenkor hívatott egy kisfiút, s maga mellé ültette: „...s szólnak istenfélők, és az Örökkévaló figyelmesen hallgatja őket, és feljegyeztetik az Emlékezés könyvébe.” Így szólt imatársához: „Ketten vagyunk: Te még túl fiatal vagy, hogy ne mondj igazat. Én már túl öreg, hogy hazudnom kelljen... így a Kegyelem Istene, Máleáki próféta szerint, biztosan meghallgatja imánkat.”

A Szlatinai úton lakott Pinchász Háger,

a Wizsnicer ruf, a híres Koszovi Mendel Háger unokája. Szigeten egykor mindenki csak az ő maceszt volt hajlandó fogyasztani Peszáchkor.

Ki tudhat ma Rabbi Dovid Ábráhámovicsról, az első szigeti rabbiról? 1735-ben jött Szigetre. Dávid Frank rövidesen Mesiáchnak hirdette ki önmagát. A szigeti zsidók hozzá verődtek. Olyan ritus részesei lettek, amely a kánaánita amorita Aséra-kultuszhoz, a „szent prostitúcióhoz” hasonlított. Dovid Ábráhámovics rabbi ezt nem

tudta elviselni: öngyilkos lett. A régi, „kiátkozott” temetőben hantolták el. Ma csupán a rabbi és a felesége sírköve áll. Rabbi Jehuda Jekutiél Teitelbaum, a sárospataki rabbi unokája, amikor Sziget főrabbija lett, minden frankista zsidó sírkövét földre döntötte, és méternyi földdel fedte. Megtiltotta, hogy bárki betegye oda a lábát. A frankizmus a múlté, de Máramarosban a mai napig léteznek a nem zsidó, ún. *tremurici* (reszketők) kultusz.

Avigdor Pollák rabbi a Cigány utcában élt egy putriban. Sziget temetőjében csak a Teitelbaum rabbikat temették *ohel*-be (sátorba, kriptába), na meg a nagy ellenzéket, a Káháné és a híres Freund családot. Sátrat azonban Ávigdor Polláknak is emeltek. Legendás volt szerénysége. Elképzelhetetlen nyomorban élt, mert mindent, amit kapott, a nála is szegényebbeknek adta. Szegény volt, de lelkének, tudásának gazdagsága felmérhetetlen, mondták róla. Sátra mellett állt egy másik is. Rabbi József Lichtensteiné. Ő a zsidó vágóhid közelében lakott, az alszegen. Ő volt a fia a híres Margítai Hilél rabbinak, aki a harmadik generációs Teitelbaum Chanania Yom Tov Lipa főrabbival 1867-ben meghirdette a neológia ellen az Érmihályfalvi Kongresszust. József rabbi apjának halála után, Szigetre költöztette a margítai jesivát.

Ki ismeri ma már Mordche Nevedner nevét? Nem volt zsinagógája Szigeten. Ekhós szekéren járta a környéket. Megáldott gyertyákat cserélt szövetre. Pénzt gyűjtött a szegény lányok kiházásítására, kistafirungozására.

Ki hallott a kállói Mose Taubról, Eliahu Stern rabbi-ról, Israel Weissről, a szlatinai Josef Drimmerről? Ki emlékszik még a Borsáról Szigetre menekült Nathan Gelbermann rabbira? A máramarosi havasok legmagasabb csúcsa, a Priszlob lábánál található Borsa híres volt arról, hogy onnan minden rabbit, szófert, sajhettet, mohelt előbb-utóbb elkergettek.

Ki olvasott a híres kabbalatudós fenoménról, Jidele Modern rabbiról? A Kahane család mindent elkövetett, hogy a Teitelbaum rabbik ellenében ő legyen a város főrabbija. Ő azonban elutasította az ajánlatot. Nem altruizmusból és nem szerénységből. Azt mondta: „Nem fogom pénzért a Tórát szolgálni.” Vezette a szigeti nyolcszáz tagú jesivát. Olyan tisztelet teli áhítat vette körül az egyébként nagyon szerény és visszahúzódó természetű

rabbit, hogy az a hír keringett: Ő a Mesiách, csak még nem jött el az ideje, hogy felfedje igazi természetét.

A híres szaploncai Josef Meir Weissnek, azaz a kabbalista Szpinker csodarabbinak imaháza és hívei is voltak Szigeten. A szigeti második Teitelbaum, Jehuda Jekutiél rabbi Jahrzeitján mindig a szigeti Nagy Zsinagógában imádkozott. Talán az „ellenpárthoz” tartozó előimádkozó meg akarta tréfálni vagy sérteni? Amikor Szpinker rabbi megjött, rákezdett a 79. zsoltárra, mely nem is tartozott a reggeli imához: „Isten, idegen népek mentek be örökségedbe, tisztátalanná tették szentséged templomát, tették Jeruzsálemet kőhalmazzá.” Szpinker rabbi nem ismert tréfát. Elhagyta a zsinagógát, és soha többé nem tette be lábát Szigetre. Különös, de a jelen lévő főrabbi nem futott utána, hogy marasztalja. 1919-ben a rabbi elhunyt, és eltemették Szaploncán. Hívei 1962-ben exhumálták, hogy Cfátban, a kabbala „fővárosában” helyezték végső nyugalomra. Amikor ez történt, néhány ismerős családdal a Szigettől 25 km-re felfakadó híres „szaploncai bűdösvíz” forrásához kirándultunk teherautón. A sofőr megállt a zsidó temető előtt, mert nagy sürgés-forgást látott. Döbönt csend: a rabbi földi maradványait emelték ki sírgödréből. Kis ládát készítettek a csontjai számára. A szemünk elé táruló látványtól elállt mindannyiunk lélegzete. A golycsba burkolt, negyvenhárom évvel korábban elhunyt rabbi teste oly ép volt, mintha előző nap temették volna el.

Kisfiú koromban édesapám egyszer elvitt horgászni Karácsonyfalvára, és megmutatta a varázslatos fekvésű zsidó temetőt. Meredek dombon fekszik, mélyen alatta a Tisza kanyarog, körös-körül a szemet gyönyörködtető erdők. Két rabbi sírja. Az egyik rabbi Eliezer Zeéf Rosenbaumé, a másik az apjáé, rabbi Meir Krecseveré. Rabbi Eliezer Zeéf gyógyító csodarabbi volt. Gyógynövényeit saját maga szedte, és készítette a főzeteket. Beszélnek, hogy a „hegedűs a háztetőn” musicalbéli alakjának rabbi Eliezer Zeéf szolgált mintául. Szombat kimenetele után a háztetőjén hegedült. Ilyenkor az erdők szarvasai, medvéi, a nyulak és az őzek jöttek hallgatni a „szférák zenéjét”.

Szigetnek 1944-ben huszonötezer lakosa volt. 1944. május 16-án, 18-án, 20-án és 22-én, e négy nap alatt, 22 749 zsidót deportáltak. Máramaros megyéből negyvenezret. Száz rabbit vittek gázkamrába.

Máramarossziget
a háború előtt

„A negyven-
három éve
elhunyt rabbi
teste ép volt.”

A túlélők elemi erővel menekültek a kommunizmusba. 1970-ben a Hitközséget újrászervező, lelkes Klein Oszkár szájából hangzott el: „Ha húsz évvel ezelőtt valaki azt mondta volna, hogy zsidó vagyok, leköptem volna.” A romok között újraindult a hitélet. Drimmer Jancu bejött Berbesti faluból tanítani, ellátta a rituális vágás feladatát is.

Zsidóságom kérdése harminchét éves koromig nem érdekelt

Apai nagymamám mesélt az amerikai rokonokról. Tudtam, hogy a Nádlerék, a Teszlerek unokatestvérek, de ezzel ki is merült zsidóságom. A Szombat illatát viszont a mai napig érzem. Szombatonként mamám átvitt a húgommal Cili mamához. Estig játszottunk Maxival és Eri-

kával, édesapám húgának, Babi néninek gyerekeivel. Este nagymama betett egy almát a befűtött cserépkályha sütőjébe. A szobát rövidesen betöltötte a sült alma mézes illata. Ez jelentette gyermekkorom Szombatját. Sokszor mondta pénteken: amikor a három csillag „feljön”, Szombat van. Egyszer kérdeztem: „Mi az, ami az ajtóra van szögezve?” „Zsidó szokás – felelte. – Ha megérinted, azt kell mondani: „Hachlajmesz, mákré rué mákré.” Mai napig nem tudom, honnan a megfeythetetlen szavak. Cili ma-

Jehuda Jekutiel Teitelbaum

ma bazedovkóros, mozgásában korlátozott, alacsony, nagyon sovány, törékeny asszony volt. Szinte elveszett a magas háttámlájú fotelben. Mindig feketébe öltözött. Egész lényét fátyolos titok lengte körül. A Mamámmal, aki gyönyörű szőke nő volt, nem voltak jóban. Mamám szerint azért, mert szebb volt a sógornőinél: Babinál és Erikánál. Mamám nem ritkán nevezte „babonás vén boszorkának”. Tény, hogy lakása átjáró ház volt: asszonyok jöttek-mentek. Megtörtént, hogy bennünket, gyerekeket kiküldtek a szobából. Sokat suttogtak átkokról, átoklevevérsről, szemmel verésről.

1970-től Aradra kerültem, az ottani rokonok, Auerbach Zsiga bácsi és Piri néni felügyelete alá. Szombat is tanítási nap volt, de utána mindig náluk ebédeltem. Ott maradtam vacsoráig. Zsiga bácsi idővel megkért, hogy péntek este menjek vele a „templomba”. Vele voltam először zsinagógában. Az atmoszféra nem volt idegen, a dallamok ismerősek voltak. Nagymamám, ha elmerült gondolataiban, hasonlókat dúdolt.

A katonaság alatt derült ki, hogy mindenki tudja, és mindenki figyelmeztetett, hogy „evreu” vagyok. „Másságom” inkább előny volt, semmint hátrány. Egészségügyi lévén gyakran találkoztam magas rangú, idős tisztekkel. Zsidó fogalmakról, szokásokról kérdezősködtek folyton. Be kellett vallanom, hogy válaszaimban improvizáltam. Minden magyarázatomat elfogadták, ami annyi idő távlatából felveti a kérdést: lehet, hogy immanens, atavisztikus módon ismertem a helyes válaszokat?

Életem nagy fordulata

1988, purim ünnepe volt. Apám hívott telefonon: „Bárány Béla, az elnök kér, hogy menjek, mert kevesen vannak. Nincsen kedved velem jönni?” Vele tartottam. Hárman, Drimmer Jancu, a „rabbi”, Markovics Herman előimádkozó és Bárány úr, az elnök fenyegetően fogadtak: „Miért kerülész minket? Miért nem küldöd a lányaidat hájderbe? Olyan bűnös akarsz maradni, mint a kommunista apád?”

Nos, jární kezdtem, mégpedig a lányaimmal. A Hitközség nagy eseménye volt a bukaresti főrabbi, dr. Moses Rosen látogatása. Ez volt a Hanuka-körút, amikor a már idős főrabbi hanuka geltet, pénzadományt osztott a gyerekeknek. Emlékszem, órákon át vártunk a hideg zsinagógában. Hogy jobban teljen az idő, a gyerekkórus ismételte az ünnepi dalokat. Aztán végre megszólalt a csodavárás ígérete: „Megjött”. Emlékszem, a gyerekek sorba rendeződtek. A rabbi fekete ornátusban, óriás lánccon függő arany *Mogen doveddel* (zsidó csillaggal) a nyakában elhaladt a gyereksor előtt, és minden gyerek kezébe nyomott száz lejt.

Nos, az én gyerekeim is beálltak a sorba, mi szülők pedig mögöttük. A rabbi osztotta a pénzt, már túlhaladt két lányom során, amikor visszalépett, átnyúlt lányaim feje fölé, megsimogatta arcomat, és így szólt: „Sájne jid”. Az esemény beszédtemává vált. Mindenkit furdalt a kíváncsiság, miért éppen nekem mondta a főrabbi: „Rendes zsidó”. Mély benyomást tett rám, és ha visszaemlékszem, még érzem arcomon érintését, látom csillogó, okos tekintetét.

Gesztusa számomra a sors érintését jelentette!

Rövidesen kiismertem magam az imákban. Sokan tanítottak. Elsősorban Herman Willy, a „zseni”, akivel a fogáston egy helyiségben dolgoztam. Fogadni akart, hogy nem vagyok képes egy nap alatt memorizálni a Kádist. Elfogadtam a fogadást, és megnyertem. Drimmer Jancu Ádmor első perctől a fiaként kezelte. Minden szombaton elvitt ebédelni a Moldován családhoz. Ragaszkodtak hozzá, hogy legalább egyszer egy héten kósert ebédeljek náluk.

Martin Heidegger szerint az ember nem „valamiben levés”, hanem „valamivé válás”. Karl Jaspers viszont azt állítja, hogy a történelem produkál szerencsés körülményeket, „tengelykorszakokat”. Életemben is voltak szerencsés

személyes találkozások, amelyek minőségi fordulatot hoztak: „tengelykorszakot”.

1990. május 28-án a családommal Magyarországra költöztünk. Lányainkat beírtattuk a Wesselényi utcai Amerikai Alapítványi Iskolába. Az első osztályfőnöki órán egy tölem fiatalabb úr megkérdezte, melyik zsinagógába járok. Éppen zsinagógát kerestem. „Gyere a Bethlen térre”! A fiatal úr Deutsch Róbert, a jelenlegi főrabbi volt. Vele való találkozásom lett „tengelykorszakaim” első mérföldköve. A Stefan Zweig-i „csillagperc” meghatározó pillanata. „Bethlen téris” lettem. Deutsch Róbert előimádkozása – megkapó szerénysége, sajátos beszéde, vallásos alázata mellett – tudatomban metafizikai szuperlatívusszá szublimálódott. Imájából értettem meg, mit jelent „beszélni Istennel”. Idővel már én is előimádkoztam. S azóta minden napom a Bethlen téri zsinagógában kezdődik.

1990-ben a Dolgozó utcai rendelő fogászati laboratóriumában kaptam munkát. Gödörbe kerültem. Márpedig a gödörben az embernek nem sok a kilátása.

A gödörből csak az álmodozó lát ki

Tulajdonképpen egy lehetőségem maradt. „Szemeimet a magasságokba emelem, honnan jöhet segítségem?” – ahogy a 121. zsoltár mondja. A gödörből az égre nyílik kilátás – s én az égre tekintettem.

1997-től a Benjámin Óvodában dolgoztam gondnokként. Nem volt tudatos választás, de mint utóbb bebizonyosodott, tengelykorszakaim második mérföldköve lett. 1998-ban egy óvónő megkért, hogy gépeljek le egy jelentkezési lapot. Kiderült, hogy az ORZSE művelődéstörténeti szakot indít. Én is kitöltöttem egyet. Felvettek. Tanulásom az óvoda vezetője, Rádai Éva engedélyével vált lehetővé: munkaidőmet az egyetemi órarendhez igazíthattam. A legnagyobb problémát az jelentette, hogy nagyon rosszul beszéltem magyarul. A „ha rövid a kardod, t added meg egy lépéssel” alapján, a hátrányból előnyt kovácsoltam: hajtott a bizonyítási kényszer. Óriási energiával vettem bele magam a stúdiumokba. A csillagperc eufóriájából azonban majdnem „csillaghullás” lett. Lichtman Tamás tanszékvezető hívott. Elmagyarázta, hogy szakom posztgraduális egyetemi képzés. A hallgatónak rendelkeznie kell már egy felsőfokú diplomával. Fogtechnusi státuszom Magyarországon szakmunkás végzettségnek felelt meg. Alternatívát ajánlott: ha párhuzamosan elvégzem az egyetem liturgia-történeti és előadói szakát, végbizonyítványomat elismeri alapidiplomának. Tanulhatok tovább, de diplomát csak akkor kapok, ha a másik is a kezemben lesz! Elfogadtam ajánlatát. Mindkét szakot Summa cum laude eredménnyel végeztem.

Tengelykorszakaim következő s egyben legmeghatározóbb mérföldköve az volt, amikor a folyosón megszólított az egyetem rektora: „Szerdócz! Hallom, van hangja és hal-

lása is! Nem lenne kedve beiratkozni a kántor szakra?” Volt! Az első év elvégzése után rövidesen kineveztek Délpest, Soroksár, Erzsébet, Csepel körzet akkor alakult zsinagógájába „sac-mac”-nak, azaz mindenesnek: egyszerre lettem egyben kántor, rabbi-helyettes és tanító is.

Közben felmerült az a lehetőség, hogy az egyetem ajánlásával az MTA filozófiai osztályának tudományos munkatársa legyek. Nagyon boldog lettem. Lehetőséget adott volna, hogy beiratkozzak az ORZSE doktoriskolájára is. Mindkettőhöz az Egyetem Rektori Tanácsának engedélye kellett. Két volt tanárom azonban leszavazott. Mégpedig azzal, hogy nem beszélek helyesen és jól magyarul. A világ omlott össze bennem! Dühös voltam, és ellenszenvet éreztem irántuk, pedig nekik kettejüknek „köszönhetően” jutottam át következő tengelykorszakomba. Ketten ugyanis ellenem, ketten pedig mellettem szavaztak. A rektor volt a mérleg nyelve. Ő is ellenem szavazott. Szó szerint sírva mentem dr. Staller Tamás tanszékvezetőhöz: „...hogy teheték ezt velem?” Elvitt Schöner rektorhoz. Életem legabszurdabb, ugyanakkor legfontosabb, leghihetetlenebb s legmeghatározóbb ajánlatával várt: „Szerdócz! Azért döntöttem így, mert meggyőződésem: magából rabbi lehet!”

„Drága rektor úr! – fakadtam ki elkeseredettségemben: – Ön túlértékel engem! 52 éves vagyok. Hogyan vehetem fel a versenyt annyi ismeretlen tárggyal, hogy vizsgázom együtt huszonéves hallgatókkal? Hogyan tekintenek majd rám tanáraim, akik fiaim lehetnének? Meddig tarthat még szellemi frissességem? Hogy bírom energiával?”

A rektor mélyen a szemembe nézett, lassan, nyomatékosan szótagolta: „MEG TU-DOD CSI-NÁL-NI”.

Nem kértem gondolkodási időt. Emlékszem, amint dermedten, engedve a tehetetlenség átláthatatlan, megmagyarázhatatlan ösztönének ezt válaszoltam: „Hát, ha komolyan így tetszik gondolni... Ha ennyire tetszik hinni bennem... rendben van, nekivágok!”

...2014. június 29-én rabbivá avattak.

Máramarosziget
– zsidó ipari
tanulók a háború
előtt
(Forrás: US Holocaust Memorial
Museum)

Szántó T. Gábor

MÁRAMAROSI NAPLÓ

Amit itt keresünk, az már nincs, vagy megfoghatatlan. Akárha pusztá kézzel sebes folyóba nyúlnánk, s a víz kifolyna ujjaink között. Mégis: belemárthatjuk kezünket.

Utazás előtt Erdélyt megjárt vagy onnan elszármazott barátokkal, ismerősökkel konzultálunk, így áll össze bédekkerünk. Medvék és martalócok ellen konyhakést helyezek a hidegétel mellé. Sicher was sicher, hiába röhög a család.

Zuhogó esőben érünk a szaploncai vidám temetőbe, s közben a zápor is csitul. Színes fejfák az egyes halottak szakmáit és személyét megidéző festett faragott képekkel. A zsidó temető komor, régi kövein nincs nevetnivaló se Szaploncán, se már Máramarosszigeten, ahol első utunk a temetőbe vezet. Három dolláros belépővel jutunk be, a gondnokot telefonon elérve, bár mint utóbb látjuk, a lakat nincs is bezárva.

Ismerős rabbinevek a sirokon, Chaim Cvié és Jehuda Jekutiélé. Utóbbi azonos nevű dédnagyapja a szatmári Jajlis unokatestvérének, aki szintén szigeti *ruv* volt, és tucatnyi gyerekével – nem fogadva el Jajlis ajánlatát, hogy hátrahagyva családját, meneküljön vele a Kasztner-vonaton – Auschwitzban pusztult. Oly vastag itt a szentség, hogy késsel lehetne vágni, jut eszembe a jiddis közmondás.

Imatöredéket mormolok a rabbisírok fölé emelt *ohel*-ben, majd végigjárjuk a temetőt. Rabbisírok itt is, ott is, kohaniták tornya, ami őrtonyornak látszik, modernebb sírok magyar feliratokkal és hagyományos *macevák* a halottat megtisztelő, méltóságában megőrkítő feliratokkal. A lelkes temetőgondnok kísér, románul magyaráz hosszasan, mintha érteném, s mintha újdonságot említene, megmutatja azt is, hol és hogyan mosdatják meg a halottakat.

A főtéren lakunk a Hotel Coroana-ban, pár utcányira a város utolsó zsinagógájától. A soá előtt hat zsinagóga

szolgált nyolcezer zsidót, és bizonyára számos *stíbl*, imaház. Nincs már ima péntek este, szombat reggel.

A. szandálja talpa leválik, egy magyar cipészhez adjuk be. Kérdezzük, mikor jöhetünk érte, átmennénk addig Elie Wiesel szülőházába, amelyben emlékmúzeumot rendeztek be a 2000-es években.

Maguk magyarok, és megnézik a Wieselt?

– kérdi provokatívan a mesterember, amire két válasznak lehetne, s mi a pedagógiailag talán hasznosabbat választjuk: igennel felelünk.

Wiesel szülőházában archiv fotók a falakon a máramarosszigeti zsidóságról, favágókról, földművesekről, cipőgyári dolgozókról, kereskedőkről, rabbikról és jesivabócherekről, dokumentumok, idézetek és képek a kárpátaljai és az erdélyi zsidók deportálásáról. Kétségtelenül néven nevezi a magyar felelősséget az állampolgárság nélküli magyar zsidók kamenyec-podolszki deportálása kapcsán is, amely közel ezer máramarosi zsidó életét oltotta ki a húszezer áldozat között. Jó esetben szégyelli a cipész a magyar felelősséget, haragszik Wiesele és a kiállításra, mely felrója e felelősséget, rossz esetben nettó antiszemita. Wiesel, noha beszél magyarul, nem magyar zsidó. Sok erdélyi magyar zsidó traumája is, hogy az egykor várt impériumváltás, a bécsi döntések következtében visszaálló magyar fennhatóság nem a nyelvközösség örömét, nem a hazatérést, hanem épp ellenkezőjét: a kitaszítást, majd a pusztulást jelentette. Wiesel és mások haragja érthető, nem szólva arról, hogy az ő anyanyelve a jiddis, nem magyar zsidó a szó kulturális kötődést hordozó értelmében. Wiesel a Nobel békedíj átvételekor mondott beszédében is hangsúlyozta, hogy minden emberi jogi küzdelme, minden szolidaritása mellett más szenvedőkkel, elsődlegesen mégiscsak zsidó, azok utóda és kultúrájának folytatója, akikhez gyerekkorában tartozott, s akiket kiirtottak.

Máramarosszigeti
zsidó temető

Amikor visszamegyünk a cipészhez a szandálért, nem fogad el pénzt. Nem tudjuk, vajon a magyar szolidaritás miatt, vagy azért, mert elszégyellte magát barátságtalanságáért. Talán mégis jobb lett volna zsidónak mondani magunkat, hogy kiderüljön, vajon akkor is ingyen dolgozott volna.

Az egykori helyi börtön a kommunizmus áldozatainak országutak mentén is hirdetett emlékmúzeuma. A kétemeletes épületet az utcán a Terror Házáéhoz hasonló fekete pengéfal választja el szomszédságától, a tárlat maga konzervatívabb, tárgyyszerűbb, kevésbé hatásvadász, de megrendítő. Odabent a cellák sokaságában gazdag információkkal ellátott tárlók, tablók, emléktárgyak, filmek, és a sokszázezer áldozat közül sok ezer fényképe, neve. A meggyilkoltaké, a bebörtönzötteké, a Duna-deltába száműzötteké, az eltűnteké, az ellenállóké. A sötét-zárka eredeti állapotában, a földre rögzített bilincs mellett egy szál virág, éles fénycsóva vetül rá.

A városszéli skanzenben a környék egykori településeinek román parasztházai: sötét, kevés és kisablakú, fából ácsolt építmények. Egy hasonló parasztházat, földig érő, hó ellen védő tetővel idefelé jövet az út szélén is látunk. A skanzenben két fehérre meszelt köépület áll harmincegynéhány faház között a dombon: egy magyar parasztház és egy zsidó porta.

Mámorosan nézem

a Kárpátok hegyvidékét, a tombolóan zöld erdőket, az archaikus ukrán-román-magyar parasztvilágot, a sebes vízű Visót, Izát és Márát. Meg tudom érteni a nemzeti fájdalmat az elveszett területek, az elveszett nagyság miatt.

A fájdalmat a megalázott, elkergetett, beolvasztott, asszimilálódó magyar ajkú lakosság miatt, az elrománosított nevű városok miatt, melyekhez szótár kell, vagy hajdani térkép. Meg tudom érteni – nem annak dacára, hanem pontosan azért, mert kultúráját féltő zsidó vagyok. Kisebbségben, félelemben, felmorzsolódó kultúrával, azonosságtudattal, állandó mérlegelésre készítetve, és a többségtől tartva, bizalmatlanságot táplálva élni rossz.

Mindez azonban nem összevethető egy nép elpusztításával, mely után mindezen érzések hatványozottan jelentkeznek.

Ezek a településeken a zsidók a lakosság negyedét, harmadát tették ki, kultúrát, életet teremtvé. A szigeti holokauszt-emlékművön jiddisül áll a főfelirat, az egykori itteni zsidók legtöbbje által beszélt nyelven. Két kisebb táblán héber/angol és román szöveg.

Aknaszlatina a következő utcélunk, túl a Tiszán, túl az ukrán határon. A határőr tanácsára a híd román végénél hagyjuk a kocsit, gyalog lépdelünk át az itt sebes vízű folyó fölött, mely egykor favágók és tutajosok útja volt, köztük azoké, akiket belekevertek a hamis vádakon alapuló, tiszaeszlári vérvád-perbe. Szlatináig gyalog caplatunk fel. Sokat hallottam jesivájáról, ahogy megannyi más környékbeli településről hajdani mesteremtől, reb Mojse Moskovitstól, emléke legyen áldott. Festői környezet, körben a Kárpátok zöldje, ma kihalt falu, emléktáblával az elhurcolt zsidóknak, néhány nyitva tartó bolttal, ahol bagóért veszünk egy kiló konfetkit – jellegzetes, minőségi, kimért orosz csokoládét. Nem a zsinagóga állt ott, ahol ma a héber feliratú emléktáblát látjuk, tudjuk meg a közértben, hanem a gettó fala. Nem látjuk a zsidó imaház nyomát, és sötétedésig rövid az időnk, hogy a temetőt megleljük.

A Tisza
a román–ukrán
határon

A települése-
ken a zsidók
a lakosság
harmadát,
negyedét
tették ki.

Lepusztultság, akárcsak Szigeten, ahol csupán a főtér és a piac, s az Iza-parti modern játszótér és a sétány az igazán élénk az új építésű hotel és étterem mellett. Az Iza-parti naplemente, a víz, a horgászó gyerekek látványa romantikus, bár felnőni, munkát találni, egy egész életet lehúzni nem lehet könnyű itt. A polgárság, a polgárosultság hiányát érzem. Hiányoznak a zsidók Szigetnek, Szlatinának, ha beismerik, ha nem.

Karácsonyfalván a homokkő sírokról

lemarta a betűket a szél, az eső és a hó. Moha fedi a kövek nagy részét. Földből kimeredő, riasztó emlékei csupán a mulandóságnak, de hogy mire emlékeztetnek, lassan nem tudja majd senki.

A Visó völgyében járunk egész nap: Karácsonyfalva után Petrova, Bisztra, Ruszkova, Felsővisó és Borsa az útirány. Bisztrán a zöldhatáron járnak át cigarettával, alkohollal a csempészek, ezért járőröznek a rendészek. Autóval meg sem közelíthető a határ, tudjuk meg a

Fent:
A máramaroszigeti zsinagóga

Nagybánya
– a hitközség
elnöke a zsinagóga
ajtájában

hegyoldalban, kertjében dolgozó, nyolcvan éves ukrán parasztasszonytól, aki velünk magyarul beszél, ahogy tud csehül, románul is. Férje vasárnap reggel a templomban, s az asszony, míg derűsen beszélget velünk és almával kínál, addig is gereblyézzet.

A Visóban úszom Bisztránál egy szélesebb kanyarban, ahol a zúgó ár mellett a lapályosabb részen lassabb a folyás. Napközben Borsa fölött libegővel jutunk fel egy hegycsúcsra 1400 méter magasan, hogy legelő tehennel fotózkodjunk. Távolból érdeklődve, közlelő bizal-

matlanul szemléljük a jószágokat. Este, Felsővisónál ismét bemelegszekedem a sebes vízű folyóba a völgyben, majd a városban éjszakázunk, ahol 1944 előtt a lakosság egynegyede volt zsidó, 2800 fő. Pálinkafőzők, házalók, majd fakitermelők lettek, végül az egész faipart magukénak tudhatták. 300 fős jesivát, lányiskolát, héber nyomdát működtettek, negyedévi folyóiratot adtak ki a huszadik század húszas éveiben. A kamenyec-podolszki deportálás elől megmenekültek, mert rabbijuk, Baruch Halter – az I. világháború idején megsemmisült nyilvántartásokra hivatkozva – mindenkinek megfelelő születési bizonyítványt állított ki, igazolva magyar állampolgárságukat. Ez sem tudta megakadályozni, hogy 1944-ben halálba küldjék őket.*

Tokajhegyalján, s általában Északkelet-Magyarországon megszokhattuk, hogy a temető helyszínének kiválasztására rendkívüli gondot fordítottak a 19. századi zsidók. A vallási szempontokon túl kifinomult esztétikai igényességet is mutat a *bész ajlem* környezete, mely általában a környező táj legszebb doboldalaira esik. Felsővisóban lélegzetelállító a város fölötti domb csúcsához közel fekvő, hatalmas kiterjedésű temető a Vasér völgyében, melyben három-négyszáz sírkövet látni a távolból a magas kőfalak mögött. Jó másfél kilométer a jelenlegi városközponttól a sírkert, erődtéményszerű, kétméteres beton-elemekből álló kerítéssel körülvéve. Erős lovak húzhatták a szekereket, melyen halottaikat szállították fel az erdei úton a helyiek. Amerikai alapítvány hozta rendbe a temetőt, mely méltó emléket állít az egykori közösségnek.

Jódra (Ieud), szalomozó hegyi úton jutunk, és a déli verőfényben szitkozódva keressük a temetőt, amit látványosan mindenki ismer, de ahány embert megkérdeztünk, annyi felé irányítanak. Végül magas dombra caplatunk fel a falu felett, de a tágas fennsíkon nem látjuk nyomát.

* http://www.zsido.com/cikkek/Felsovisora_emlekeztunk/10/233

Visszafelé kutyaagolunk, amikor valaki megkönyörül rajtunk, és átvezet oldalt, egy üres kaszálón, hogy a távolból mutasson egy másik dombtetőre, melyhez újabb kilométeres út vezet a földeken át. Szénát gereblyéző parasztok mutogatnak a távolból, hogy az ő házuk mellett jutunk fel a dombtetőre, ahol az előzőhöz hasonló magas kőfalak mögött bújik meg a temető. Jóval szerényebb méretű, mint a visói, kövei düledeznek, vagy már kidőltek, legtöbbjükéről a véseteket a karácsonyfáihoz hasonlóan lemarta az idő és természet.

Aknasugatagra csak benézünk, nem vonz az iszapos sósvízi fürdő, inkább a csörgedező Mára hegyi patakjában merülök meg, amennyire lehet, hogy lemossam az út porát, és tovább haladjunk Nagybánya felé.

Amikor utunkra indultunk Máramarosba, nem volt körülhatárolt tervünk, hogy a helyi zsidóság emléknymait kutassuk. Lassan be kéne látnunk, akarjuk, nem akarjuk, minden európai utunk végül erről szól. Nincs nyaralás temetők, sírkövek, emlékművek és emléktáblák nélkül.

Ez az örökségünk

Csak hogy amit itt keresünk, az megfoghatatlan. Akárha pusztá kézzel sebes folyóba nyúlánk, s a víz kifolya ujjaink között. Mégis: belemárthatjuk kezünket.

Indulunk hazafelé. Különös, hogy öt napos utunk során tucatnyi településen át mindössze egyetlen magyar rendszámú autóval találkoztunk. Valószínű, hogy a magyarországi turizmus, rokonlátogatás a nagyobb magyar centrumok felé irányul.

Még megnézzük Nagybányát, az egykor arany- és ezüsbányászataról, illetve sóbányáiról híres központot, ahol a zsidók vegyipart teremtettek. Hálából a legnagyobb cég élén maradhatott tulajdonosa 1940 után is, amikor elvették tőle gyára tulajdonjogát. Egészen addig, amíg 1944-ben őt is deportálták és megölték.

A városi művészeti múzeumban az egykori művésztelep alkotóinak (nem a legjobb) művei. Ziffer Sándor néhány képén így is megakad a szemem. Elzarándokolunk a művésztelep épp rekonstrukció alatt álló egykori épülete és kertje felé. Nem lehetett, nem volt rossz korszak a 19-20. század fordulójára, amikor ilyen megbecsülést élvezett az épp születőben lévő művészet.

A zsinagógában a hitközségi elnök és munkatársnője fogad. Az idős úr jiddisül és románul beszél, az asszony magyarul. Nem mondanak nevet, igaz, mi sem. Nem is kérdik, csak hogy zsidók vagyunk-e, s honnan jöttünk,

mit csinálunk. Portrét se engednek készíteni magukról: „Ma mi vagyunk itt, holnap mások, nem a mi személyünk a fontos” – mondják. Annyit azért megtudunk, hogy az elnök csernovici születésű, transznisztriai deportálásból tért vissza, ahol lánytestvére veszett oda, munkatársnője magyarajkú, szebeni. Az elnök fia Amerikában, a Harvardon tanít, munkatársnője lánya Izraelben, fia itt, Nagybányán él. Tört németességgel, pár jiddis szóval beszélgetünk az elnökkel. Nyolcszáz túlélő maradt a vészorkszak után, a szebb időkben nyolcezer zsidó élt itt, a 15 százalékot nem haladta meg soha Nagybánya zsidó lakossága. Manapság csak szombat reggelente van közös imádkozás és ünnepeken.

Fotók: Szónyi Andrea

A temetőt itt is magas, rendezett kőfal veszi körül. Morórus temetői gondnok enged be, figyelmeztetve, hogy egyedi sírköveket nem fotózhatunk. Városi temető, nyoma sincs a kisebb települések nyugalmának, esztétikai igényességének. Funkcionalitás érződik és eklektika. Különböző irányokba néznek a sírfeliratok, sok a vegyes: héber-magyar szöveg, de akad kő, amin olasz és latin felirat is díszleg a nevek alatt.

A temető melletti két házon tekintélyes méretű izraeli zászló, az egyik teraszon még egy kisebb brit és amerikai lobogó. Míg Európában izraeliek és zsidók ellen tüntetnek a gázai konfliktus miatt, vagy azt ürügyként felhasználva, ide mintha el se jutna a békétlenségek híre. Vagy épp dacból, szolidaritásból tették ki e házakra a zsidó állam jelképét.

Se medvével, se martalócokkal nem találkoztunk, de amint hazaérünk, olvasom a neten, hogy a városba betévedő százkilós medvét lőttek a felvidéki Eperjesen.

Máramarosszigeti zsidó temető

Goldmann Tamás

„HONNAN TUDJÁK PÉCSETT, HOGY MÁRIA ZSIDÓ VOLT?”

Szubjektív beszámoló a soá 70. évfordulójának
pécsi megemlékezéséről

Vidéki gyerekként csupán egyfajta közösségi emlékem van a zsidóságomról – a mártírmegemlékezések. Ezeken a megemlékezéseken – Salgótarjánban – olyan ismerősökkel találkozhattam, akikkel valahogy minden más volt. Nem tudtam akkor, hogy ennek mi az oka, csak éreztem, hogy ezek a bácsik, nénik most másként néznek rám, másként köszönnek – akkor nem értettem, miért.

Aztán a sors úgy hozta, hogy hitközségi elnök lettem, egy jóval nagyobb és jelentősebb zsidó hagyományokkal rendelkező városban, Pécsen. Megtanultam, hogy a zsidóságnak nem a legjelentősebb része a mártírmegemlékezés. Mégis, mindig izgalommal készülök ezen alkalmak megszervezésére, mert azért itt is ilyenkor jönnek el a legtöbben, no meg, mert hagyományosan ilyenkor mond beszédet az elnök.

A 2014-es év más volt

Ez az év kerek évforduló, és ilyenkor a pécsi hitközség összeszedi maradék energiáit a múltból.

Szakemberként már sok konferenciát, előadás-sorozatot szerveztem, valósítottam meg, de ennyire még nem voltam izgatott. Igaz, nem is készültem még egy évig három napra, és még nem volt alkalmam ilyen intenzíven együtt szervezni dr. Stark Andrással. A szervezésre alakult bizottság további tagjai jeles pécsi személyiségek – zsidók és nem zsidók.

A *Szombat* olvasói előtt talán nem újdonság, hogy a 2014-es megemlékezés nem csak a kerek évforduló mi-

att marad feledhetetlen. Súlyos vita alakult ki az országban az emlékezetkultúráról, s mi szerettünk volna úgy részt venni ennek pozitív reprezentálásában, hogy közben ne csorbuljon helyi politikai acsarkodással ennek a három napnak a méltósága. A bizottság nagyon fontosnak tartotta, hogy több társadalmi szinten és műfajban mutassuk be azt a veszteséget, amely Pécs városát érte zsidó közösség majdnem teljes kiirtásával. Végül, de nem utolsósorban, szeretne volna, ha sok egykori, Pécsről elszármazott hittestvérünk eljön, és közösen emlékezik, hogy ez által is próbálja feldolgozni a feldolgozhatatlant.

A programok már februárban megkezdődtek

a pécsi fiatalok megszólításával. Háromféle pályázatot hirdettünk. Az elsőben képzőművészi alkotásokat vártunk a 70 éve történekről. „Híreveszett?!“ pályázatunkban a tanulókat olyan pécsi vagy baranyai, zsidó vagy roma fiatal életének felkutatására és a kutatás eredményeinek bemutatására kértük, aki a holokauszt üldözöttje volt. Pécs városában több emlékhely, szobor, márványtábla őrzi a holokauszt áldozatainak emlékezetét. Ezekhez, és a zsidó élet több helyszínéhez történő emlékséták szervezésére, és erről képes beszámoló készítésére is kértük a diákokat.

A július 4-i díjkiosztáson megilletődött gyerekeket láttam. Ez nagyon szomorú, mert ez az épület – a Pécsi Zsidó Hitközség épülete – iskolának épült, és nagyon

Ormos Mária
és Schweitzer
József

sokáig akként is működött. Ha ezek a vastag falak mesélhetnének... Ha a falak nem is, de a 90 éves Eta néni szívesen mesélt. Elmondta, hogy a zsidó elemi iskola tanulójaként az átlagos tantárgyakon túl még siketnéma jelelést is tanultak. Aki eddig nem ismerte az épület eredetét, már egyértelműen láthatja, mert a megemlékezés részeként felavattunk egy kisplasztikát az iskola utcára néző falán.

És az örvény magával ragadott, és nem is engedett szorításából három egész napon át. Az emléktábla avatásról ugyanis sietnünk kellett a Múzeum Galériába, ahol kiállítás nyílt négy, Auschwitzban mártírhalált halt pécsi festőművész, Károly Ernő, Kellermann Emil, Király Lajos és Roder Judit alkotásaiból.

Az ünnepi péntek estén megtapasztalhattam milyen lehetett az istentisztelet régen. Az élmény megindító volt, amit fokozott az a nagy szeretet, amely az egykori pécsi főrabbi, az ünnepségünket jelenlétével megtisztelő Schweitzer József felé áradt.

A szombati istentisztelet után „Mert kőhalommá tetted a várost...” címmel tudományos konferenciát tartottunk a Pécsi Városháza Dísztermében. A zsúfolásig megtelt teremben, az első workshopon a témában járatos legnevesebb magyar tudósok szólaltak meg, a másodikon a helyi pécsi kutatók.

Jelen írás keretei nem engedik, hogy részletesen beszámoljak a fenti előadásokról. Azonban a nagyszerű tudósok mellett a pécsi kötődésű előadók sok érdekességgel szolgáltattak annak okán, hogy ők egyben a létrehozói is a Pécs-Baranya zsidóság történetét bemutató állandó kiállításnak. (A kiállítás szeptemberben nyílt

meg a pécsi zsinagógában. A szerk.) A konferenciát ifj. Balázs János Prima Junior díjas zongoraművész kiváló előadása követte. A fiatal művész meghívásának különös jelentőséget adott az a szándék, hogy a pécsi zsidó közösség ezúton is kifejezze együttérzését a holokauszt roma áldozatai iránt.

Rosszul aludtam szombat este, kavargtak bennem a délutáni történések, gondolatok vegyesen a vasárnapi izgalommal. Hagyományosan kegyeletos megemlékezéssel és koszorúzással kezdődött a nap a Pécsi Zsidó Temetőben a Mártírok Emlékművénél. A társsegyszervezetek a legmagasabb szinten képviselték magukat, és fontos dolgokat mondtak.

Szemben ültem az egyházi méltóságokkal,

és azon gondolkodtam, vajon miért csak én látom őket így együtt. Mennyivel jobb lett volna, ha hivatali elődöm, dr. Deutsch Zsigmond is láthatta volna együtt a pécsi püspököt a pécsi főrabbiával...

Az utolsó programpontra így szólt a meghívó: „Tálalkozás és emlékezés: Hozz magaddal egy történetet!” – beszélgetés a holokauszt pécsi és Pécsről elszármazott túlélőinek, leszármazottainak részvételével. A meghívottak hoznak egy családi fényképet, levelet, vagy dokumentumot, és elmondják a hozzá tartozó történetet, családi anekdotát.”

Nagy, félelemmel vegyes várakozás előzte meg ezt az eseményt a személyesség okán. Nyilvánvaló volt,

Dr Stark András

Fotó: Kürti Mihály

Jobbra:
Schönberger
András főrabbi
a közönség
soraiban

Fotó: Tóth László

hogy nem mindennapi történetek, érzelmek szabadulhatnak fel a közel száz fő közös megemlékezésekor. Kíváncsi voltam, hogyan lehet egy ekkora csoportban intimitást teremteni, és vigyázni is egyben arra, hogy senki ne sérüljön. Stark doktor, az est moderátora, hírnevéhez méltóan oldotta meg a feladatot.

Bensőséges, meleg hangulatú vallomásokot hallgattunk, ahol mindenki érezte azt az ölelő szeretetet, amit együtt tudtunk nyújtani a hangosan visszaemlékezőnek. Ettől aztán azok is megszólaltak, aki nem tervezték, és olyan mélységekből jöttek a visszaemlékezések, mely elképzelhetetlennek tűnt látszólag ismeretlen, valójában nagyon is ismerős – barátok között. Ezt az óvó-védő közeget teremtette meg bravúros egyszerűséggel Stark András.

Mint szakembernek nagy lecke volt, ahogy láttam dolgozni, mint résztvevőnek megtiszteltetés, hogy ott lehettem, részese lehettem ennek a felemelő élménynek.

Végül a jelen írás címére utaló történet, amely talán visszaadja a vasárnap délután keserű hangulatát:

Edit néni a zsidó tanácsban dolgozott, így kicsivel előbb tudta meg, hogy a gettóban melyik lakásba költözik népes családjával. El is mentek megnézni, hogy miként fognak elférni az egyszobás lakásban tízen. A lakás eredeti lakója még otthon volt, és elmondta bánatát. A bejárati ajtó előtt egy Mária szobor volt, amihez ő mindig friss virágot szokott tenni, és most aggódott, hogy mi lesz ezután? Arra kérte Edit nénit, hogy viseljék gondját a szobornak, tegyenek mindig friss virágot elé. Ők ezt természetesen megígérték, és az ígéretüket, ahogy kell, meg is tartották. Aztán jött a deportálás, Auschwitz, ahonnan Istennek hála, Edit néni, testvérével együtt visszajött Pécsre. Semmijük nem maradt, ezért arra gondoltak, visszamennek az egykori gettóbeli szobájukba, hátha akad valami az otthagyt holmiból. Becsengettek, és a régi lakó nyitott nekik ajtót, aki kedvesen meghívta őket egy teára. Amikor a hátramaradt értékek után érdeklődtek, a tulajdonos elsírta magát. „Jaj, kedvesem, amikor magukat elvitték, hatalmas tömeg gyűlt itt össze. Mindent elvittek, ami mozgítható volt, még az én Mária-szobromat is.” Na, innen tudjuk, hogy Mária zsidó volt. Ő sem maradhatott.

Trauma és utóhatás

A VÉSZKORSZAK ÉS A MÁSODGENERÁCIÓ IRODALMA

Szemináriumsorozat a *Szombat* szervezésében,
Szántó T. Gábor vezetésével, a Bálint Házban

**Október 7., 21. – Jean Améry: Túl bűnön és bűnhődésen
– Túlélés és önkéntes halál**

Vendég előadó: Füredi Andrea germanista

További információk
a www.szombat.org/szeminarium
oldalon,
illetve délutánonként
a 311-6665-ös telefonszámon

„HA LÁTOMÁSOD TÁMAD, FEJTSD MEG!”

Berkovits Györggyel beszélget Várnai Pál

Mintegy 1200 oldalas, két kötetből álló *V. és Ú.* című regényén Berkovits György 18 évig dolgozott. Az első könyv címe *Díszcserje (kis)asszony*, a másodiké *Jelzőművész*. A kritikák történelmi, társadalmi, szerelmi, lélektani, család- vagy tudatregényről írtak.

– Az emlékezés könyve ez, illetve azt is mondhatnám, hogy a múltból való gondolkodásé, amely a jelenig tart, sőt a jelen bizonyos értelmű feldolgozása is megtörténik a regényben. Ez a két súlyos kötet sokszereplős, rengeteg témát tartalmazó, átfogó regény. Cselekménye felöleli a XX. század elejétől a XXI. század fordulójáig tartó hihetetlenül változatos korszakot. A regény ideje a hetvenes, a nyolcvanas és a kilencvenes évek, tehát a diktatúra húsz éve és a demokrácia tíz éve, miközben minduntalan visszatekint a múltba. A két fő alak egy házaspár, történetük nagy szerelmi történet; az első kötet a feleség könyve, Virágh Emmáé, aki író, a második a férjé, Újhely Gyuláé, aki társadalomkutató. Vezetéknévük kezdőbetűi adják a címet. Körjük rajzolom fel szüleiket és nagyszüleiket, nagynénjeiket, nagybácsijukat, barátait és barátnőiket, nemkülönben kollégáikat, stb. Felrajzolom gyerekkoruktól kezdve pályájukat, amely rengeteg konfliktussal terhelt, megidézek szerkesztőséget, főiskolai tanszéket, filmstúdiót, több szociológiai kutatóműhelyt; sőt kommunikációs és internetes céget is.

– A *V. és Ú.* mindent felölelő témáival szerintem a kor enciklopédiájának is tekinthető.

– Olyan regényt akartam írni, amelyben a különböző korszakok ideológiai és politikai színe, persze egyéni sorsokon keresztül, ha nem is a teljes, de bizonyos spektrumában feltárul. De ez csak az egyik aspektus. Talán még inkább koncentráltam az emberi kapcsolatok hihetetlenül gazdag hálójára, a már említett szerelemre, a családi kötelékek zengésére, a szülő-gyerek viszonyra, a barátság sokféleségére. A főszereplőknek hívószavaik vannak, Emma például „boldog és imádja az életet”, holott rettentő sok boldogtalanság éri; Gyula meg állandóan „belső békére” törekszik, talán éppen azért, mert kevés része van eb-

Fotók: Tóth Csilla

„Egyáltalán
nem kulcs-
regény.”

ben, ilyenkor pedig „elvágyódik”. Emma hol mélységesen szorong, azt gondolja, követik az utcán; hol úgy véli, hasonmása van, aki veszélyes rá nézve; hol meg árnyakkal, képzelt árnyakkal viaskodik. Gyula a tekinteteket vizslatja minduntalan, azokból próbál olvasni; hol bizonyos látomása támad; máskor meg menedéket keres. És ne felejtjük el, hogy Emma író, novellákat és regényt ír, és nem véletlenül ír egy „ábrándjait el nem vesztett leányról”, vagy „a vörös tintával levelezőkről, kiket címzettjük, egy bátor aszszony leleplez”. Tulajdonképpen magáról ír, illetve egy olyan nőről, aki szeretne lenni. Gyula szociológiai tanulmányok szerzője, két nagy témában merül el: a „megfosztottak és elesettek”, majd később a „korszakváltozások, új kezdetek” témájában. Ez sem vé-

letlen, hisz az utóbbiban jellemezni tudja az átmenetet a diktatúrából a demokráciába. Műveiket nem akarják kiadni, végül is megjelennek, nagy küzdelmek árán, amelyeket elmesélek. Felfestem Emma és Gyula kalandjait az összes munkahelyükön, ahonnan ismételtén kirúgják őket. Körülöttük, rajtuk kívül mindenki változott, mikor beköszöntött a demokrácia. Le is írom, hogy a környezetükben ki hogyan változott, ki milyen karriert futott be. Nekik, Emmának és Gyulának nem kellett változniuk.

– Amikor egy interjúban megkérdezték öntől, hogy kulcsregényt írt-e, tagadólag válaszolt.

– Egyáltalán nem kulcsregény, bár nem kevesen azt méricskéltek, vajon melyik ismert újságíró, filmrendező, esztéta, szociológus, vagy politikus, stb. figurájába bújtattam némely szereplőmet, de büszke voltam, hogy senkire sem lehetett ráismerni. Szerintem egy kulcsregény amatőr munka.

– Azt is nyilatkozta, hogy radikális regényt akart írni. Ez sikerült. Emma is, de különösen Gyula magatartása, megnyilvánulásai provokatívák, polgárpukkasztóak. Szeretik sokkolni a környezetüket, rámutatva ezzel a közeg képmutatására, hamisságára. Gyula, a provokátor, szívesen bohóckodik is, Dosztojevszkij hőseire emlékeztetően, szinte keresi a kellemetlen helyzeteket, de nem marad el tőle Emma sem. Ráadásul a regény nyelve nagyon áttételes és eltávolító, gyakran az abszurdot súroló ironikus hang jellemzi.

– Ez így van. A társadalomkutató Gyula például a hetvenes években névtelen leveleket ír a diktatúra főembereinek, a legfőbb ügyésznek, a titkosszolgálat vezetőjének, a főbírónak, az országgyűlés elnökének, sőt a miniszterelnöknek és a párt első emberének, tehát Kádárnak is. Ezekben a levelekben jellemezni igyekeztem a Kádár-rendszert, tudniillik Gyula tényyszerűen megírja, milyen jelenségek háborítják fel. Ráadásul a címzettek jellemzésére is súlyt fektet, eléggé gúnyosan, no és büntetkekkel is megvádolja őket. Később, a kilencvenes években aztán Gyula provokációjának egyik kifejezési módja az utánzás lesz: mintegy kifigurázva utánozza a kialakulófélben lévő demokrácia bizonyos jellegzetes alakjait, a milliárdost, a celebet, egy tudóst, és természetesen a politikust, de egy munkanélkülit és hajléktalant is, ideiglenesen felvéve azok gúnyját, viselkedését, modorát, miközben életútjuk, amelyik mindig érdekes, feltárul.

– A regényt még inkább radikalizálja, hogy az egyik fejezet jellegzetes zsidó problémákat vet fel.

– A *Szombat* olvasóit nyilván ez a fejezet érdekelheti különösen. Gyula parókiát csináltat, torzonborz szakállal, hosszú pajesszal, és amikor nem bír magával, felveszi, vagyis ortodox zsidó külsőt ölt, és így

szembesíti a saját zsidóságát a közeggel, szembesíti magát legjobb barátjával, aztán egy evangélikus lelkésszel, a megszokott társaságával, egy zsidózó fiatalemberrel, bemutatva, hogyan viszonyulnak a zsidósághoz. Sőt tovább megy, álcájában kiosztja a Dohány utcai zsinagóga közönségét is, magát a rabbit is, szemükre hányja, hogy mint túlélők, köznapian viselkednek, nem úgy, ahogy túlélőknek illene, különlegesen, erkölcsből áthatva. Ugyanezt teszi a zsidó kárpótlási hivatalban, amikor hajmeresztő iróniával hozza elő a holokauszt több millió áldozatát, mondván, nincsenek eltemetve rendesen, és hozzáteszi, persze nemcsak a testet, hanem a lelket és a szellemet is el kellene temetni, és ezt is elmulasztottuk. Meg kell jegyezni, siker koronázza azt a törekvését, hogy ne ismerjék fel. Fontos és visszatérő kulcsszava ennek a résznek, hogy „ha látomásod támad, fejtsd meg”. A látomás, Gyula látomása, nem más, mint egy éber álom, amelyben hirtelen visszaemlékszik három és fél éves korára, mikor egy hátára kötözött bilivel él szinte szimbiózisban, mert elhurcolják munkatáborba, és anyja úgy véli, hogy egy úri gyerek nem csinálhat az út szélére, hisz bili nélkül oda csinálna, ugyanis nem éri fel a latrinát. Mikor felrémlik a hátára kötözött bili Gyula emlékezetében, akkor ölti fel álcáját, az ortodox zsidó külsőt, és akkor, nem bírva magával, provokál. Részletesen leírom Gyula nagymamájának szinte leírhatatlan auschwitz megpróbáltatásait is, de nemcsak ezt a haláltábor és a pusztítás, az ölés módjait ábrázolom, hanem egy élő személyen, egy jellegzetes figurán, egy jellemén keresztül jelenítem meg, amely jellem Auschwitzban is megmarad annak, aki különben volt. Auschwitzot így senki sem ábrázolta még szerintem, legalábbis nem tudok róla. Kitérek Gyula szüleinek kifosztására, gettóba hurcolására, a korabeli magyar közeg aljas viselkedésére, apjának munkaszolgálatos szenvedéseire, a keretlegények kegyetlenkedéseire is...

– A zsidókérdésről kiváló esszéket is írt korábban, Spiró György szerint az ön esszéit tanítani kellene. Az *Egy modern amodern* című esszékötetében, ha jól emlékszem, azt írja, „...azt szeretnék, ha a zsidók ugyan ki volnának irtva, de ezt ne kelljen elismerni.” Ennél jobban nem lehetne leírni egy bizonyos hozzáállást. Feltűnt nekem, hogy az általam ismert kritikák egyáltalán nem említették a regény zsidó vonatkozásait, a holokauszt ábrázolását, pedig ezek szerves részei a regénynek.

– Az én megközelítem, azt hiszem, nem szokványos. Azt írom az egyik esszémben, hogy „...nem sikerült az asszimiláció, hála istennek, ha sikerült volna, akkor én nem volnék én”. Majd tovább: „...ezt a másságot el kell fogadnom jelnek, az el nem felejtés nyelvén, el kell fogadnom, mint eredetként virító,

stigmaként beszélő jelet és nyelvet.” A regény már említett, zsidó problematikával foglalkozó fejezetében Gyula nem az identitását keresi, mert az számára szilárd, hanem a maga zsidó voltát szembesíti a közeggel, hogyan reagál a közeg az álcájában elkövetett provokációjára. Végre már ő provokálja a közeget, és nem a közeg provokálja őt, ez újdonság, a regényírásban is újdonság. Provokációjának lényege, hogy felhívja a figyelmet arra, őt ki akarták irtani, csak a zsidósága miatt, és kíváncsi, mi erre a reakció. És meg kell állapítania, hogy a reagálás hol értetlen, hol viszszaütő, hol közömbös, hol vállveregető, hol feledékeny, hol rácsodálkozó, még a zsidó közegben is, nincs tanulság, nincs részvétel, nincs bocsánatkérés, nincs önvizsgálat, tulajdonképpen semmi érdemi nincs, ott tartunk, mintha a Soá nem is lett volna, ott tartunk, hogy nyugodtan megismétlődhetne.

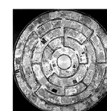
– Mi a tapasztalata regényének fogadtatásáról?

– Závada Pál szívesen mutatta be, neki feltűnt. Azonban a kritikusok, és ezáltal az irodalmi közvélemény mérvadó része nem igen vett róla tudomást. Bár a *Népszabadság*ban és az *Élet és Irodalomban* megjelent kritikák pozitívan értékelték, ámde elemi iskolás színvonalon. Elhűlve olvastam, miket mernek közölni szerkesztők. No persze nem szeretném megbántani azokat, akik dicsértek, de azért megírhatták volna, mi van a regényben. Elfogulatlan, előítéletektől mentes kritikus egyéniség nincs, talán egy-kettő, azok sem mindig hozzák a formájukat; és ez elképesztő. Azt gondolom, hogy nem is a regényt nézték, hanem a szerzőt. Érezhető volt a lapok tanácstalansága. Ha ezt a regényt X. Y. írta volna, hát... Hosszabb ideig nem forgott a nevem, mert ezen a regényen dolgoztam. Nem vettem részt a ma divatos nagyüzemi irodalmi termelésben. Ennek megfelelően viszonyultak hozzám és a regényemhez. Különben hadd tegyem még hozzá, hogy fülembe jutott, miszerint két ilyen vastag kötetet nem szeretnek elolvasni, akiknek el kellene. Nem érnek rá, túl megterhelő stb., kinek van erre ideje. A szellemi leépülés eléggé súlyos. Szóval a regényre nem irányult megfelelő figyelem, annak ellenére, hogy némely orgánus, például a *168 Óra* felismerte értékeit, a Klubrádió és az ATV is szépen viszonyult hozzá, ám ez nem volt elég ahhoz, hogy áttörjön, az irodalmi folyóiratok nem vettek tudomást róla. A fészbukon olvasható részleteit azonban rengetegen lájkolják. Érdekes viszont, hogy a holokausztév rendezvénysorozatában szóba sem került a könyvem, holott egy terjedelmes fejezet foglalkozik ezzel a tárggyal.

Berkovits György

V. és Ú. / I.

Díszcserje
(kis)asszony

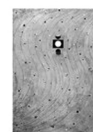

L'Harmattan

Berkovits György

V. és Ú. / II.

Jelzőművész

L'Harmattan

Salomon Maimon

BARÁTSÁG ÉS RAJONGÁS

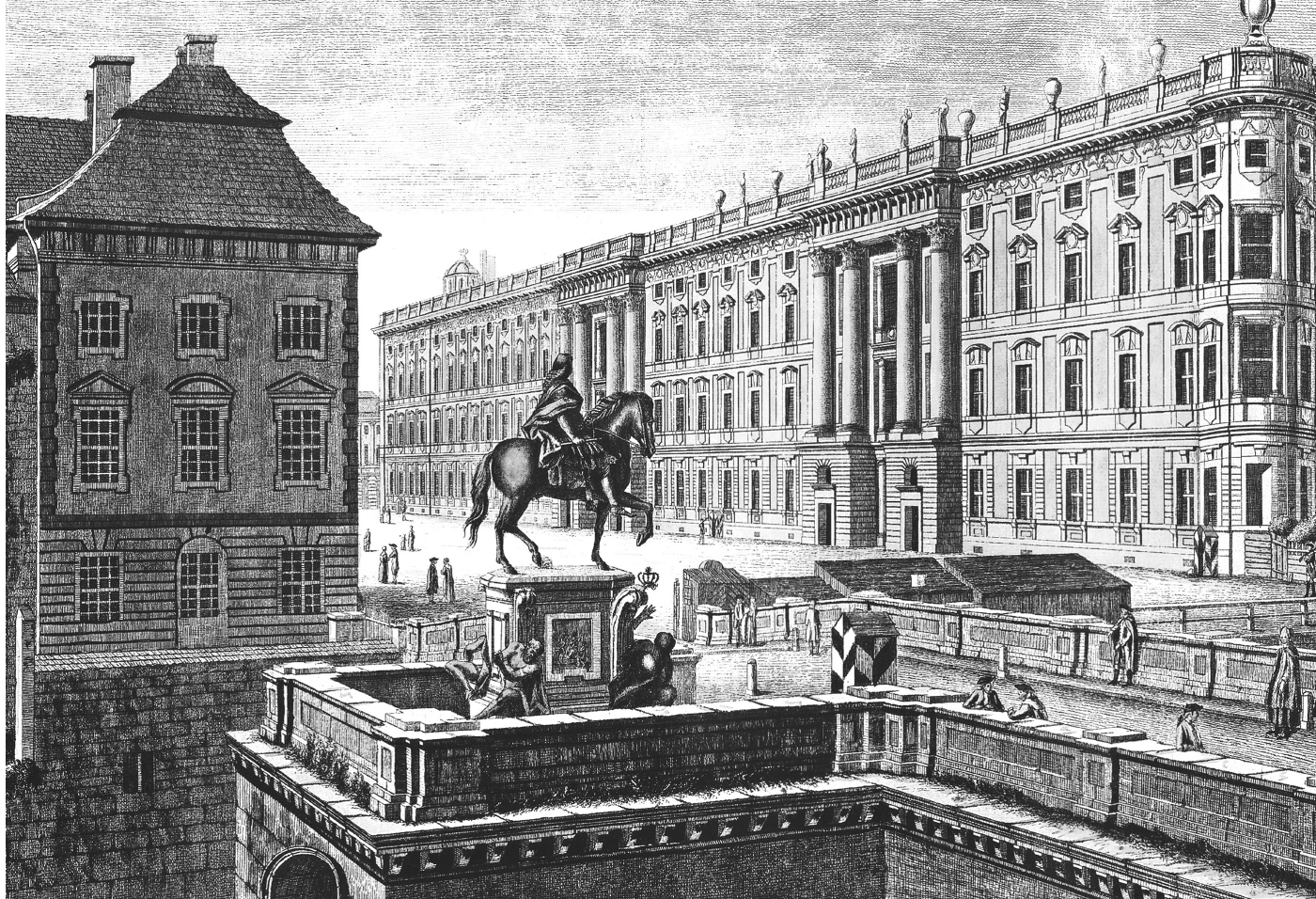
Salomon ben Josua Maimon (1753–1800), német zsidó filozófus, a zsidó felvilágosodás (Haszkala) jelentős alakja, Kant követője és kritikusa. Német nyelvű önéletrajza, melyből az alábbi részlet származik, még nem jelent meg magyarul.

Lakhelyemen volt egy jó pajtásom, név szerint Mose Lapidot. Egyazon korúak voltunk, azonos dolgokat tanultunk, és külső körülményeink is szinte megegyeztek, leszámítva azt, hogy én már igen korán kinyilvánítottam hajlamomat a tudományok iránt, Lapidotnak ezzel szemben a spekuláció iránt volt hajlama. Igen eszes volt és fejlett ítélőképességgel rendelkezett, de utóbbiban nem akart továbbfejlődni, mintha megelégedne a pusztán egészséges értelemmel. Ezzel a barátommal gyakran beszélgettem kedvenc témáinkról, különösen a vallás és a morál kérdéseiről.

Mi voltunk az egyetlenek a településen, akik nem csak utánózni mertek dolgokat, hanem mindenről önmaguk is gondolkodtak. Természetes volt tehát, hogy mivel a véleményünkben és a cselekedeteinkben mindenki mástól különböztünk a gyülekezetben, fokozatosan elkülönültünk tőlük, miáltal egyre rosszabb helyzetbe kerültünk, hiszen mégiscsak közösségben kellett élnünk. És bár észleltük ezt, mégsem akartuk feláldozni kedvenc hajlamainkat semmiféle világi érdeknek. Eme veszteség miatt úgy vigasztalódtunk, ahogy tudtunk, állandóan a dolgok hiábavalóságáról, a közönséges emberek vallásos és morális tévelygéseiről beszéltünk, magukra az emberekre pedig egyfajta nemes büszkeséggel és megvetéssel pillantottunk.

Különösen gyakran nyilatkoztunk az emberi hamisságról *à la Mandeville*.^{*} Például egyszer himlőjár-

vány tört ki a településen, és sok gyermeket ragadott magával. Összegyűltek a község vénjei, hogy felderítsék a titkos bűnöket, amelyek miatt e büntetést elszenvedik (ugyanis annak tekintették azt). A fogatosított vizsgálatból kiderült, hogy egy, a zsidó nemzethez tartozó fiatal özvegyasszony túlzott szabadossággal bánik a fogadó néhány férfi vendégével. Érte küldtek, de minden faggatózás ellenére nem tudtak többet kiszedni belőle, mint hogy ő ugyan ezeket az embereket, akik nála méhsőrt fogyasztottak, mégpedig olcsón, szívélyes előzékenységgel fogadta, egyébként pedig semmiféle bűnnek nincs tudatában. Indícium hiányában már éppen el akarták bocsátani, amikor beviharzott egy idősebb matróna, bizonyos F. asszonyság, és kiáltozni kezdett: korbácsoljátok meg! korbácsoljátok meg! de abba ne hagyjátok addig, amíg be nem ismeri gaztettét! Ellenkező esetben titeket sújt megannyi ártatlan lélek halálának bűne! Lapidot, aki velem együtt tanúja volt a jelenetnek, így szólt: Barátom, gondolod, hogy F. asszonyság pusztán a szent buzgalom és a legmagasztosabb érzések által elragadtatva, a legfőbb jó érdekében vádolja ezt a nőt? Ó, nem! Csak azért haragszik az ifjú hölgyre, mert az még tetszetős, miközben ő erre ígényt már nem tarthat többé. Én pedig biztosítottam a barátomat, hogy teljes mértékben az én felfogásommal egyezően ítéli meg az ügyet.

Lapidot szegény rokonsággal rendelkezett. Apósa zsidó templomszolga volt, csekély jövedelmével csak igen nyomorúságosan tudta élelmezni a családját. Ezért a szegény embernek péntekenként a legváltogatósabb szidalmakat és szitkokat kellett végighallgat-

nia a feleségétől, amiért a szent szombathoz elengedhetetlen kellékekről sem tudott gondoskodni. Lapidot mindehhez a következőt fűzte még: anyósom azt akarja elhitetni velem, hogy őbenne csupán a szombat tisztelete buzog. Nem, valójában még szentebb pocakját tiszteli mindössze, mert nem tömheti tele tetszése szerint: az ünnep csak ürügyül szolgál neki.

Mivel akkoriban a várost körülölelő várfalon sé-tálgattunk és az emberek efféle megnyilvánulásai alapján azon közismert hajlamukról beszélgettünk, hogy hogyan tévesztik meg magukat és másokat, így szóltam Lapidothoz: Barátom, legyünk igazságosak, cenzúránk ránk éppúgy legyen érvényes, mint másokra. Talán nem éppen a körülményeinkhez nem illő kontemplatív életmód-e a következménye tehetlenségünknek és restségre való hajlamunknak, amit a dolgok hiábavalóságára reflektálva próbálunk tá-mogatni? Meg vagyunk elégedve jelenlegi körülményeinkkel, de miért? Mert nem tudjuk megváltoztatni őket, ha előbb nem győzzük le a restségre való hajlamunkat; minden, rajtunk kívül álló dologgal szembeni megvetésünk ellenére sem tudunk véde-kezni azon titkos vágyunk ellen, hogy jobban étkez-zünk és a jelenleginél jobban öltözködünk. Korhol-juk J., N., H. stb. barátunkat mint hiú, érzéki vágya-ikhoz ragaszkodó embereket, amiért hátat fordítottak a mi életmódunknak és csupán erőikhez mért ügyle-tekbe fogtak, de miben áll a mi, övéknél kiválóbb tulajdonságunk, ha mi ugyanúgy követjük restségre való hajlamunkat, mint ők a sajátjukét? Próbáljunk meg erre az erényre pusztán annyiban szert tenni,

Berlin 1781-ben,
amikor Salomon
Maimon
odaköltözött

Még
a talmudisták
sem mindig
a zsinagógá-
ban végzik
imájukat.

hogy legalább bevalljuk magunknak azt az igazságot, mely szerint ők nem különleges vágyaik kielégítését, hanem a közjó iránti hajlamukat adják meg cselekedeteik okaként. Lapidot, akire nagy hatást gyakoroltak szavaim, bizonyos melegséggel válaszolt minderre: Barátom, tökéletesen igazad van! Ha már most sem vagyunk képesek hibáink kijavítására, akkor legalább ebben ne ámítsuk magunkat és hagyjuk nyitva a javulás útját.

Efféle beszélgetésekkel töltöttük legkellemesebb óráinkat mi, cinikusok, s közben olykor önmagunkon is jól szórakoztunk. Lapidot például, akiről már cafatokban lógott ócska, piszkos ruhája, és egyik kabátujja teljesen levált a ruha többi részéről, mivel arra sem volt képes, hogy megjavíttassa, gombostűvel szokta ezt a leszakadt ruhaujját visszatűzni, és ilyenkor tölem megkérdezni: nem úgy nézek-e ki, mint egy slahcic (lengyel nemes)? Én meg szétszakadt és elől teljesen szétnyílt cipőmet nem tudtam eléggé dicsérni, mondván: egyáltalán nem nyomja a lábam.

Hajlamaink és életmódunk egyezése (bár tehetségünk különbözőt) mindennél kellemesebbé tette beszélgetéseinket. A tudományok iránt én jobban vonzódtam, és jobban törekedtem arra, hogy ismereteim alaposak és helyesek legyenek, mint Lapidot. Ő viszont élénk képzelőerővel bírt, ebből következően az ékesszólás és a költészet iránt neki volt nagyobb tehetsége. Ha valamilyen új gondolattal hozakodtam elő, barátom ugyanezt egy csomó példával volt képes megvilágítani és egyúttal érzékletesebbé tenni.

Vonzalmunk odáig terjedt, hogy ha csak lehetett, éjjel nappal együtt voltunk, előbb látogattuk meg egymást, és csak utána a családukat, amikor hazalátogattunk nevelőtanári munkánkból; sőt, végül már a szokásos imaórákat is kezdtük elhanyagolni. Előbb Lapidot vállalta, hogy bebizonyítja: még a talmudisták sem mindig a zsinagógában végzik imájukat, hanem néha a tanulószobájukban. Majd azt is bebizonyította, hogy nem minden szükségesnek tartott ima egyformán fontos, hanem némelyik teljes mértékben mellőzhető, de még a szükségesnek tartott imákból is egyre többet csíptünk le, míg végül már mindet elhagytuk.

Egyszer aztán, amikor imaidőben a várfalon sétáltunk, így szólt Lapidot: Barátom, mi lesz belőlünk? Hiszen már nem is imádkozunk!

Én: Hát te mit gondolsz?

L: Isten könyörületességére hagyatkozom, aki biztosan nem fogja szigorúan megbüntetni gyermekeit ezért a csekély hanyagságért.

Én: Isten nem csak könyörületes, hanem igazságos is, ezért nem sokat segíthet rajtunk ez az érv.

L: Hát akkor mit gondolsz?

Én, aki Maimonidesz nyomán már helyénvalóbb fogalmakkal rendelkeztem Istenről és a vele szembeni kötelességről, így válaszoltam: - A mi dolgunk csupán a tökéletesség elérése, mégpedig Isten megismerése és cselekedeteinek példája révén. Az ima pusztán az isteni tökéletesség felismerésének kifejeződése, és - ennek a felismerésnek az eredményeként - csupán annak a közönséges embernek szól, aki magától nem képes eljutni erre a felismerésre, és ekképpen az csak az ő felfogóképességéhez van igazítva. Minthogy azonban mi belátjuk az ima célját, és közvetlenül el tudunk jutni hozzá, ezért mint fölösleges dolgot teljes mértékben nélkülözhetjük. Ez az érv mindkettőnk számára nagyon megalapozottnak tűnt. Elhatároztuk hát, hogy kerülni akarván a botrányt, reggelenként talitunkkal (imasál) és tefillinünkkel (imaszíj) indulunk el otthonról, de nem a zsinagóga felé vesszük utunkat, hanem kedvenc helyünkhöz, a várfalhoz megyünk; így aztán szerencsésen megmenekültünk a zsidó inkvizíciós bíróságtól.

Mint a világon minden, ez a túlfűtött kapcsolat is egyszer véget ért. Mivel mindketten megházasodtunk, és házasságaink meglehetősen gazdag gyermekáldást hoztak, tanítói állásokat kellett vállalnunk, hogy családukról gondoskodni tudjunk. Emiatt aztán gyakran különváltak útjaink, és később már csak évente néhány hetet tudtunk együtt lenni.

Részlet Salamon Maimon önéletrajzi regényéből
(Tizenhetedik fejezet)

Forrás: Salamon Maimon: *Lebensgeschichte*,
Karl Philipp Morritz, Vieweg, 1792

Németből fordította: Uri Asaf és Rácz Péter

Barátom, mi
lesz belőlünk?
Hiszen már
nem is
imádkozunk!

שנה טובה ומתוקה !

Minden kedves olvasónknak jó és édes évet kívánunk!

„A SZAVAK IDŐVEL VÁLTOZNAK”

Pier Marton filmrendezővel Szarka Zsuzsanna beszélget

– Édesapád, Marton Ervin fotóművész, festő és szobrász 1937-ben emigrált Párizsba Tihanyi Lajos rokonaként, részt vett a francia ellenállásban, és az 1950-es 60-as években érzékeny portréfotóiról volt híres. A holokausztról szóló, elkötelezett művészi és pszichológiai filmedben, a *„Say I’m a Jew”*-ban nálad is hangsúlyt kap az emberi arc és gesztusok. Tizennyolc éves voltál, amikor édesapád meghalt, hogyan él ő az emlékeidben?

– Apám megértette, hogy esztétika és etika nem különböző fogalmak. Persze voltak olyan munkái, amelyek csak a szépség után mentek, de a legtöbb, még ha csak a mindennapokat mutatja is, valahogy értelmezi az életet. Nemrég tudtam meg, hogy apám az ún. “francia humanista fényképészek” közé tartozik. Két dolgot találok apámnál fontosnak. Az első: nagyon szerette Eugène Atget-t, egy francia fényképészt, aki az 1900 évek párizsi utcáit üresen láttatta – képei mutatják, hogy ember nélkül is van élet. A második, hogy valamiért harcolni kell. Persze kérdés, hogy miből áll ez a mai „ellenállás”. Mit kellene nekünk csinálnunk, hol van és milyen ez a harc? Az, hogy apám rajzzal, festménnyel, szobrokkal és fényképekkel dolgozott, azt jelenti, hogy nem fontos az eszköz, de rugalmas és alkalmazható kell, hogy legyen. Azt használom, ami kéznél van, és jól közvetít.

– Pályáivedben meghatározó, hogy nincsenek nagyszüleid. A holokauszt nálad örökség, tanúság, emlékezet. Második generációs túlélőként milyen volt az élet Párizsban? Találkoztál antiszemitizmussal?

– Hogy nem voltak nagyszüleim: nagy különbség volt. A hiányt mélyen éltem meg, de szavak nélkül; mintha a csend teremthetné a legnagyobb fájdalmat. A holokauszt szó még nem létezett a fejünkben. Csak a háborúról volt szó. Nem volt egy „öntudatos közösség”, és a gyerekek előtt nem beszéltek. Olyan körökben éltünk, ahol mindenki menekült volt: akcentussal beszélő idegenek, zsidók, egy néger család volt a szomszéd. Nagyon ritkák voltak a francia nevek a szüleim köreiben. Arra, hogy valaki nem jött vissza a háborúból in-

kább csak csendesen céloztak. És igen, voltak antiszemita események Franciaországban. Egy közelben lakó család egyszer részegen megkergetett, és a szomszédaim 99 százaléka csak bámult az ablakon keresztül. Ez azért történt, mert egyik szomszédom elárulta, hogy zsidó vagyok. Akkor felfedeztem, hogy a francia zsidók

igazi története nagyon más, mint a hivatalos verzió, amely csak később javult, amikor Chirac elnök beszélt a francia állam felelősségéről.

– Hogyan kerültél 20 évesen az USA-ba?

– Az incidens után elhatároztam, hogy Amerikába megyek, ahol egy ideje már az öcsém és édesanyám is élt.

– A zsidóság kifejezése a túlélők gyermekei számára képtelenség volt. A „*Say I am a Jew*” filméd, melyben önkéntesek vallanak magukról, pszichoterápia és (ahogy fogalmaztad) identitáspolitiká. A szereplők szorongásaikról, elfojtásaikról számolnak be: küzdenek szüleik túlélésének problémájával és szenvednek a kortárs antiszemitizmustól. A film hatására változott a személyes identitás vállalása a társadalomban?

– Nem mondhatnám, hogy a filmnek valami nagy hatása lett volna. Inkább fogalmazunk úgy, hogy identitáspolitiká „jelentőségteljes” idők után: mindenki láthatta, hogy komplikáltabb a helyzet, mint gondolta. Minden generációnak meg kell „érnie”. Az én generációm témái: a forradalom, a szexualitás, az identitás. A rasszizmus és a női emancipáció ma is csak szlogen és a gondok megoldása nélkül kell élnünk. Egy „arany jövő” fogalma illúzió, még ha a politikusok szeretnek is bennünket ilyen álmokkal szórakoztatni. Minden probléma egy másik problémához van kötve. Ahogy a francia szociológus, Edgar Morin értékeli: „A bonyolultság itt marad”. Érdemes úgy gondolkodni, hogy a problémák nem távoznak és velük kell élnünk.

– A filmhez kapcsolódott az interaktív *JEW* falinstalláció, mint művészi tere a dialógusnak, melyre múzeumi látogatók írhattak, valamint a marhavagon. Mindez utazó kiállításként járta be Amerikát. Ennek az 1985-ös komplex projektnek van-e ma is aktualitása?

– Nemcsak falinstalláció volt ez, volt egy auschwitz-i vagonhoz hasonló kamra is, ahol a videót lehetett nézni. Manapság, ahogy látom ezen az európai utazáson, még mindig sok zsidó van, akinek nem túl kényelmes „zsidónak lenni” – ami nem azt jelenti, hogy vallásosnak kellene lenniük, inkább, ahogy a szalagcím is mutatja: csak annyit mondaniuk, hogy zsidó vagyok. Persze sokaknak – mint nekem is egy ideig – meg kell érteni, hogy miért van az, hogy végtelen sok áldozaton keresztül ez a nép megtartotta a vallását és tudományát. Ami sokat változott azóta, az a hit, hogy identitáson vagy általa minden könnyebb lesz. Sajnos a válaszok mindig később jönnek. Egyébként a *JEW* installáció, sok múzeumi kiállítás után egy floridai holokauszt múzeumban van St. Petersburg-ban. Úgy is tudnék válaszolni, hogy a „negatív” videó után, ahol a Soával foglalkozom, kellett egy másik szempontot kutatom. Azért kezdtem el egy másik videót, melynek egy ideig az volt a címe: „*Time To Be (Jews in PaRaDiSe)*”, de most inkább az lesz, hogy „*Jews Talk*”.

– Gyakran felteszed a kérdést, hogy mit jelent emlékezni. Videoművész, író és álmodó vagy. *A holokauszt 1000 évben* c. előadásodban hogyan tükröződik a múlt árnyéka?

– Mondhatnám, a „bőrünkön túl” léteünk: minden határ – időben és térben – önkényes, és csak emberi elképzelés. Könnyebb, ha úgy gondolja az ember: mindennek van eleje és vége, és hogy korlátok vannak. De úgy élni – Szókratész idézve – hogy, „ha valamit tudok, akkor az az, hogy nem tudok semmit” – ez sokkal nehezebb. Az emlékezés tett: része a változásnak. Ha vannak is országok, mint Irán, akik politikai okok miatt nem akarják elfogadni, hogy a holokauszt megtörtént, nyugaton sok az emlék és emlékezés: múzeumok, könyvek, filmek, szobrok, megemlékezések... De ezek magukban nem elegendők. Egy méltó emlékezés, ami komoly és mély, az *muszáj, hogy zavarjon*. Kafkát idézve: „Azokra a könyvekre van szükségünk, amelyek úgy hatnak ránk, mint egy csapás... mint egy öngyilkosság.” A jelen bizonytalan egyensúly múlt és a jövő között. Csak úgy tudunk a jövő felé „repülni”, ha terhelve vagyunk a múlttal, a történelmünkkel. Rabbi Zalman Schachter úgy magyarázza ezt, hogy azért megy fel a papírsárkány, mert a valósághoz van alapozva. Hozzá tartozik az emlékezéshez, hogy mindig minden változik: a háború 1944-ben egészen mást jelentett, mint 70 évvel később. Nincsenek gránitköbe foglalt emlékek: *a szavak idővel változnak*. Vigyáznunk kell: a történelem tud az időn keresztül utazni. Hogy valaki látott vagy átélt valamit a Soából, az nem számít. Az a fontos, hogy „utazni” fog – ebben a szemiotika segíthet – egyébként túlságosan elkényelmesednénk. Úgy megyünk a jövő felé, mintha vakok lennénk. Már nagyon sokszor voltak „múlt idők”, de valahogyan, mint a halálra, nem tudunk igazán ránézni.

– Mit jelent számodra a személyes önkép?

– Senki nem vagyok. Persze érzek dolgokat, és ha valaki a lábamra lép, fájni fog, és el fogom lökni, és lehet, hogy írás vagy munka lesz belőle, mert rezonál valami bennem. Magamat szeizmográfként használom, de a legfontosabb, hogy nem vagyok senki, és csak így tudok mélyebben elérni valamit.

– 2005-ben a francia ellenállás harcosairól készítettél egy tablókiállítást, ahol szüleid fotói is szerepeltek. Lehet erről a munkáról többet tudni?

– Mint sok városban, St. Louisban (Missouri) is minden évben van egy *Yom HaShoah* emlékezés. 2005-ben a zsidó ellenállásról akartak emlékezni és megkértek, hogy beszéljek és csináljak tablókat a híresebb emberekéről, akik ebben részt vettek. A washingtoni holokausztmúzeum adott felvételeket, amikhez én rövid szöveget illesztettem. Vannak hagyományos és spirituális fegyverek: apám a párizsi ellenállás soraiban harcolt, anyám Pesten bujkált, de számomra mindketten a zsidó ellenálláshoz tartoznak.

Az én generációm témái: a forradalom, a szexualitás, az identitás.

– Pár éve súlyos betegségből gyógyultál. Az élet mint érték hangsúlyosabbá vált. Mi foglalkoztat azóta?

– Aggyvérzés után három hétig intenzíven voltam, és nem tudtam se beszélni se mozogni, kétóránként ébresztettek, hogy adok-e életjelet. Ezért hivatkozom sokszor a semmire, vagy arra, hogy nem vagyok senki, van is egy blogom erről. Egy film/video hosszan tartó erőfeszítés, és írásban rövidebb idő befejezni egy munkát – csak az a baj hogy az emberek nagyon hisznek a szavakban és én már nem bírok azokban, sem a képekben.

– Beszéljünk aktuális munkádról, a „**School of No Media**”-ról...

– „A dolgok lényege az, ami akkor marad, amikor már minden néven nevezhetőt elvettünk.” (Eli Siegel) Az életben, főleg mai életünkben sok a zaj, mintha mindenki a csendtől félne, mintha a semmitől (vagy a haláltól) próbálna megszökni. Több mint 30 évig egyetemen tanítottam a videózást, de amikor visszajöttem a kórházból és megint elkezdtem tanítani, észrevettem, hogy a lényeg a tanításomban az volt, hogy az emberek *nézik* a videót (és semmi más), és hogy vannak technikai trükkök, pl. hogy kell a színeket, a világítást és a mozgást átdolgozni. Úgy tűnt, mintha azt oktatnám, hogyan kell macskával ját-

szani egy kis spárka segítségével. Az a kérdés, hogy mit kell csinálnunk, mit kéne tanulnunk és tanítanunk. A lényeg számomra, nem az, hogy mit tudok, inkább hogy mit nem tudok. Milliószer több az, amit nem tudunk, és a legtöbb egyetemen azt tanítják, amit tudnak. Fontosabbnak találnám, ha a diákok tudhatnák (mint Szókratész), hogy nem tudnak sokat. Csak amikor kényelmetlenül érzi magát az ember, akkor van lehetősége valamit tanulnia. Mintha távcsövön keresztül látnánk az életet, és mindent olyan közelről nézünk, mintha vakok lennénk. Ez persze nemcsak a látásra, de minden fogalomra alkalmazható. Az erő onnan jön, ahol gyenge az ember, azzal kellene nekünk találkozoznunk. A munkámba sokszor a „vakfoltok” után megyek. Csak ami igazán zavar, az érdek – a szépség is ide tartozik. A fényképész vagy a művész gyakran egy percért vagy pillanatért dolgozik. Egy video / film megmutatja egy ember mozgását, de mindkettő egyfajta fetisizmus. Nincs messze a bálványimádástól. *Az élet az ujjainkon át elmegy. A látvány itt van. Már csak esküvői képek, mese, emberek vagyunk. De ahogy Rimbaud írta: "...az élet máshol van."* Az érdekel, amit nem tudok, és azt szeretném tanítani. Ilyen irányba megy a School of No Media.

Pier Marton
installációja

Mintha
távcsövön
keresztül
látnánk
az életet.

A BOHÓZATTÓL A HOLOKAUSZTIG

Zsidó témák a Torontói Filmfesztiválon

Jobban sülték el a zsidó humort felvillantó alkotások, mint a vérmomoly opuszok a gigantikus, közel négyszáz filmet felvonultató kanadai filmmustrán, ahol minden színész és rendező nyíltan az Oscar-jelölésekre hajt.

Nagy várakozások előzték meg Philip Roth 2009-es, sorrendben harmincadik regényének (*The Humbling* – Düh) filmváltozatát. A várakozásokat többé-kevésbé be is váltotta Barry Levinson (*Jó reggelt, Vietnam, Buggy, Amikor a farkok csóválja*). Potom két millió dollárból – ami Amerikában nem a *low budget*, hanem “*no budget*” kategória –, saját connecticuti házában, öt-öt napos adagokban, olykor hónapokra leállva forgatta le a regénybeli Broadway-sztár művészi és emberi válságának történetét.

A Shakespeare-en edzett színész a hetvenen túl elveszti talantumát. Depresszióba esik. Meg a zenekari árokba. Oda veti magát szánt szándékkal. Az incidens után kényszerpihenőre vonul, szanatóriumba. Őrült alakok ragadnak rá (a sztárság velejárója). Majd összeszűri a levét régi szeretője lányával. És ahogy hőstünk végigcsetlik-botlik a *midlife crisis* kései reprizén, a közönség gyakran dől a röhögéstől. Ehhez persze kell Pacino is, akiről már-már elfelejtettük, hogy milyen jó komikus tud lenni. Rogyott térdű járásával, púpos hátával, kótyagos bambulásaival a célt tévesztettség szobrárt lehetne róla mintázni. Remekel szerepében. Levinson pompás érzékkel teremti meg azt a fanyar, keserédes hangulatot és tálalja a groteszk szituációkat, amiktől a film maga is megáll a lábán, nemcsak mint Pacino jutalomjátéka.

Titkokkal terhes múlt

A 75 éves Israel Horovitz – akit mi *A napfény íze* társírójaként tartunk számon, a nagyvilág viszont inkább a *Szerző! Szerző!* című '83-as Pacino-vígjáték írójaként – saját színművét vitte filmre a *My Old Lady*-ben. A történet hőse, Matthias Gold (Kevin Kline) igazi kétes egzisztencia. Elvált, ötvenhét évesen egy petákja sincs, nagy nehezen leszokott az alkoholról, és nem tud mit kezdeni magával. Nemrég el-

hunyt apja – aki világeletemben hanyagolta őt – ráhagyott egy több millió eurót érő belvárosi lakóházat Párizsban. Csakhogy az ingatlannal egy lakó is jár. Pontosabban kettő. A 93 éves dáma (Maggie Smith), meg az undok lánya (Kristin Scott Thomas). És a kötelezettség, hogy havonta 2400 eurót pengessen nekik. A franciáknál úgy látszik ez az eltartási szerződés burzsoá változata. Amint a néni meghal, Matthiasé lehet a ház. Előbb nem.

A kölcsönös utálkozást és összeveszéseket csakhamar felváltja egymás fokozatos megismerése. A cselekmény épp úgy ível, ahogy a nagy könyvben meg van írva, minden drámai szabálynak megfelelően, a filmnek sincs semmi baja, de sokáig régmódi, mérsékelt közepeszerű mozinak érződik, s csak az utolsó fél órájában tesz szert igazán drámai töltésre, amikor mindhárom főszereplő megrázó családi titkokkal szembesül.

Kline a *The Extra Man* (2010) című filmben játszott már hasonlóan züllött, komolytalan figurát. Akkor is remekül. A zárójelenetben Matthias felhelyezi a követ apja sírjára, aki persze a ház kertjében van eltemetve – hol másutt? – és rájön, hogy a legjobb dolog, amit a családfő tehetett vele, az, hogy ide vezette a két nőhöz. Elegáns, kellemes értelmiségi film ez, amit akár Woody Allen is rendezhetett volna. (Hiszen az elmúlt húsz évben ő is ilyen, nem igazán átütő erejű filmekkel bombáz minket.)

A *Labyrinth of Lies* című német film a háború utáni történelem fontos mozzanatát eleveníti fel: egy fiatal államügyész néhány elszólásból gyanítani kezdi, hogy Auschwitz mégsem csak egyszerű korrekciós tábor volt (mint ahogy azt mindenki hinni véli). Az oknyomozó újságíró, Thomas Gnielka hiába hoz tanúkat időről-időre, az ügyészek nem mernek belekezdeni a vizsgálatba. A politikai elit még mindig tele van (ex?)náccal. Akárcsak Gnielka, a pályakezdő főhős főnöke is valós figura, Fritz Bauer (1903-

Nagy nehezen leszokott az alkoholról, és nem tud mit kezdeni magával.

1968) főügyész, aki végül jóváhagyja a tettesek felelősségre vonásában mérőldkönek számító Auschwitz-per elindítását. (Alkalmazottai a filmben azt pusmogják róla, hogy Bauer maga is megjárta az egyik tábor 1933-ban, amikor a Gestapo letartóztatta.)

Mint az sokszor megesis, a téma fontos, a film – a színész Giulio Ricciarelli rendezői bemutatkozása – viszont nem. A lelkiismereti felébredés hasonló útján vezet végig a rendező, mint – más politikai kontextusban – *A mások élete*, s a hangvétel is hasonló. Mégis kisszerű, tévéfilmes nivón marad alkotása. A vetítés utáni kérdezz-felelekben kiderült, hogy Frankfurt legnagyobb hozzájárulása a produkcióhoz az volt, hogy a rendező rendelkezésére bocsátott egy ódon házat. Innen hát a kamaradrámás íz. Margaretha von Trotta biztosan acélosabb drámát hozott volna ki a témából.

GyereksZáj

Átlagos ifjúsági filmként indul a holland *Secrets of War*, a zambiai születésű Dennis Bots filmje, melyben a zsidó leányzó, Tamar Katz egy vidéki faluban húzódik meg álnéven, ahol összehaverkodik két sráccal. Egyikük a náci-kolaboráns polgármester fia. Az idilli helyszíneken játszódó sztori a harmadik felvonásra tud csak felemelkedni oda, hogy igazán megindító legyen, de végül sikerül. A történet hozzájárulása a Soá-tematika filmes ábrázolásához, hogy rámutat arra, amit filmekben viszonylag ritkán lát(t)unk: a túlélés és megmenekülés mennyire nemcsak a felnőtteken múltott, hanem a gyerekeken is. És azon a bizonyos gyerek-szájon, amely hajlamos akaratlanul is kikotyogni dolgokat. Vagyis a zsidóság sorsát fejlődésben lévő egyéniségek, nem egészen kiforrott egyéni erkölcsi érzékek is nagyban befolyásolták. Mennyire tud a kölyök titkot tartani? Ha lázad a szülei ellen, beárulja-e a földalatti ellenállókat a náciknak? A sorsdöntő pillanatokban hova, kihez húz a szíve, merre gravitál a lojalitása?

Tipikus egyszemélyes dokumentumfilm a *This Is My Land*. Tamara Erde megvizsgálja, hogyan kezeli az izraeli-palesztin konfliktust a probléma helyszínén az oktatási rendszer. Ahogy ez az egymásnak feszülő, ellentétes érdekű nemzeteknél lenni szokott, radikálisan eltérően tanítják a történelmet és a jelen politikáját a fal mindkét oldalán. Egy palesztin iskolában az az órai feladat, hogy írjanak levelet egy zsidónak. Az egyik kölyök olyan levelet ír (és olvas fel), ami Európában simán gyűlöletbeszédnek minősülne. De a tanár csak megmosolyogja. (Ne feledjük, kisiskolásokról van szó.) Még a Neve Shalomban arabokat és zsidókat együtt oktató, összevont iskolában is összekülönbözik történelem órán a két eltérő származású tanár. Amikor pedig megszólal a sziréna a holokauszt-emléknapon, az arab tanárnő tüntetőleg leül.

Az egyik tanár az auschwitzi osztálykiránduláson hiába bizonygatja a nebulóknak, hogy gyilkolni förtelmes bűntett, a kamaszok leintik, mondván, ha a hadsereg megköve-

teli, hogy arabokat öljenek, akkor miről is beszélünk? Tamara Erde nem szolgál szájbarágós narrációval, de a film nyilvánvalóan kritizálja mindkét oldalt, az összes érintettet.

Utolsó lélegzetek

A *The Farewell Party (Mita Tova)* izraeli film egyik főszereplője hatvanas évei végén járó férfi, aki még mindig titkolja homoszexualitását – diszkrétan folytat viszonyt egy nő pasassal –, nehogy az anyja megtudja. Hogy a megcsalt feleség mit szól(na) ehhez, az másodlagos. Mindenfajta prekoncepció nélkül estem be e film vetítésére, és lenyűgözve jöttem ki. Csak később tudtam meg, hogy néhány nappal korábban elnyerte a közönségdíjat Velencében – a kvalitást és az eredetiséget felismeri az ember. Nincs ebből hiány Tal Granit és Sharon Maymon alkotásában, melynek nyugdíjas hősei masinát eszkalálnak, hogy halálos dózisú gyógyszert adagoljon az agonizáló betegnek. Híre terjed a dolognak – elvégre egy kibuchban nem igazán lehet titkot tartani –, és jönnek a könnyörgések. Az én rákbeteg hitvesemet is tessék eltenni láb alól, az enyémet is stb. Viharvert, sokat átélt arcok a történet főszereplői. Minden rezdülésük mögött egész élettörténetek bújnak meg. Aki Kaurismaki filmjeire hajazó abszurd helyzeteket és poénokat kap a néző. Hogy valaki fergetegesen vicces, ugyanakkor szomorú pillanatokkal is megtűzdelt, üdítően tragikomikus dolgozatot kerekítsen az asszisztált öngyilkosság témájáról – még ha *ügyetlenül* asszisztált is az –, ahhoz nem csupán rendezői tehetség kell, de csálhatatlan ízlés, humorérzék és bölcsesség is. Az izraeli rendezőpáros megérdemelten vitte haza Velencéből a közönségdíjat és a Premio Brian díjat. Remélhetőleg nálunk is hamarosan bemutatják e filmet.

Kriston László, Toronto

Düh;
Hazugságok
labirintusa;
Én öreg hölgyem;
A búcsúparti

„NEM AZ ŐSEINKÉRT ÉLÜNK”

Debra Winger (59) háromszoros Oscar-jelölt
hollywoodi színésznővel beszélget Kriston László

A *Becéző szavak*, A törvényszéki héják, az Árnyékország üdvöskéje ortodox zsidó családban született Clevelandben – sokáig itt élt a legnagyobb magyar diaszpóra az Egyesült Államokban. Igazi világsztár volt, aztán eldobta a hírnevet. Nyáron a kolozsvári Transsylvania Filmfesztivál vendégeként látogatott először Kelet-Európába.

Megkérde-
jelezni
a dolgokat.

– Egy előző Torontói Filmfesztiválon, 2008-ban azt mesélte, hogy Paul Newmant éveken át próbálta rábí-
ni, közösen készítsék el a *Homesman* című regény film-
változatát, de ő csak ült a jogokon. Nem beszélgettek
a közös gyökerekről? Hiszen Newman is Clevelandban
született, és félig magyar származású volt.

– Nem beszélgettünk erről. A *Homesman* műfaját te-
kintve western, én lettem volna a főszereplő, Paul a pro-
ducer. Nagyon tiszteltem őt, de tizenöt év alatt sem jött
össze a projekt, pedig mondogatta, hogy „na, most aztán
tényleg megcsináljuk”.

– Mit tud a magyar őseiről?

– Apám családja Budapest közelében élt, gazdálkodás-
sal foglalkoztak. Van egy 22 oldalas listám, tele helység-
nevekkel és családnévvel, amiknek utána kellene járni.

– Ellátogatott már Magyarországra?

– Nem. Úgy volt, hogy most fogok, de családi okok
miatt hamarabb haza kell repülnöm. Nem biztos, hogy
készen állok felemelni ezt a követ és alápillantani. De hát
a családom múltja valahol mind bennem van. Magyar
vagyok. Egyszer utána kellene járnom.

– A Wingerek sokat beszéltek az óhazáról?

– Persze, de Amerikában már elvesztették a kapcsola-
tot Magyarországgal mint nemzettel. A nagynéném és a
nagybátyáim mindig azt hajtogatták, hogy milyen nehéz
volt az életük a farmon. Apámnak mind a tizenkét testvé-
re még ott született. Ő volt a legfiatalabb és egyben az el-
ső közülük, aki már Amerikában jött világra, 1924-ben.

– Ortodox családba született. Az első hangosfilm,
A jazzénekes (1927) óta tudjuk, hogy az előadó-művé-
szi karrier és az ortodox hagyomány nem igazán fér
össze egymással.

– Ez nálunk sem volt benne a képben. Én sem vágy-
tam arra kiskoromban, hogy majd színész legyek.

– És mikor kezdődött?

– Tizenhét éves korom táján.

– Amikor bejelentette otthon az elhatározását, a
szülei elleneztek?

– Igen, pontosabban a színészi ambíció még csak meg-
gondolásra sem volt méltó. Az ember nem tud rendesen
megélni a színészkedésből, legalábbis ez volt az uralkodó
nézet akkoriban. Először is, a nőknek az volt a legfőbb
dolguk, hogy jól házasodjanak. Ezen túlmenően egyál-
talan nem számított, milyen foglalkozást választanak.
Nekem is az lett volna a dolgom, hogy találjak egy jó fér-
jet. Ah... áldassék meg a szívük, de hát a szüleim is ezzel
a tradícióval nőttek fel. Habár ezt a régi mintát inkább a
nagyszüleim követték, mert anyám dolgozott. Irodave-
zető volt. Amikor hét éves lettem, elkezdett bejárni a mun-
kahelyére. Úgyhogy amikor jött a feminizmus, nekem tel-
jesen új volt, hogy a nőket „fel kell szabadítani”.

– Végül mit kezdett a szülői elvárásokkal?

– A szüleimnek csak a bátyám egyetemi taníttatására
volt pénzük, tehát adva volt, hogy nekem dolgoznom
kell. Pincérkedtem. A szociológia érdekelt, azt tanultam.
Kiskorú bűnözők kezelésére szakosodtam.

– Clevelandben?

– Nem, ez már Kaliforniában volt, odaköltöztünk, ami-
kor még fiatal voltam. Mindig is erős munkaetikám volt.
És mivel nem volt kérdéses, hogy pénzt kell keresnem, jó
ideig fel sem merült, hogy művészkedésre adjam a fejem.
Amikor meggyőztem magam, hogy igenis tudok/tudnék
pénzt keresni a színészi munkából, mert vannak reklám-
filmek meg szappanoperák is, akkor váltottam.

– De ehhez egy baleset is kellett.

– Igen, a kórházi ágyon rádöbbsentem, hogy a színészet nélkül nem lenne értelme az életemnek. Vallom, hogy nem az őseinkért élünk. Elsősorban önmagunkért, s magunknak kell bizonyítanunk. De persze nem járhatnánk a saját utunkat, ha ők nem küzdöttek volna azért, hogy most itt legyünk. Van valamiféle szellem az emberben, amitől ő más, és ez a szellem ki akar törni. Nekem évek kellettek, mire ez a beteljesedés végbement.

– A szülei vallásos értékrendszert plántáltak önbe?

– Amikor azt mondja, hogy vallásos értékek, akkor voltaképpen emberi értékekről beszélünk, nem? Már ha a vallás jobbik aspektusáról van szó. A moralitással mindig küzdöttem. Etikusan egyéniségnek gondolom magam, de nem vagyok biztos benne, hogy lenne morális iránytűm. Hiszen nem ítélek mások felett. Hogy a másik ember mit csinál a saját élete kontextusán belül, és hogy arra milyen morális kódex szerint kell tekinteni, ez nem az én dolgom. Minden cselekedet bizonyos körülmények között jön létre. Ha éhes vagy, képes vagy megtenni bizonyos dolgokat. Hogy jövök én ahhoz, hogy a saját kényelmes életemből kitekintve megítéljem ezt? Ez nem helyénvaló. Zsidó mivoltomban én így rendezem le ezt a kérdést. Ennek része az is, hogy társadalmi tudattal kell rendelkeznem.

– És mi a helyzet a vallásos hitekkel? Azonosulni tud velük?

– Amikor a fiam tizenegyes éves volt, elment beszélgetni a rabbihoz, aki azt mondta neki: „Hamarosan meg fogod tanulni a szent szövegnek ezt és ezt a részét és aztán készen állsz... Mit gondolsz erről?” Mire a fiam: „Nem hiszek Istenben.” A rabbi erre felkiáltott: „Gratulálok, zsidó vagy!” Történetesen a zsidó vallásba születtem, ezt nem tudom megmásítani. Szeretem e vallás esszenciáját, ami nem más, mint a képesség arra, hogy megkérdőjelezzük a dolgokat. Úgy érzem, emberi lényként addig maradok életben, amíg képes vagyok kérdezni.

– Nyilván a színészi hivatása is része ennek a hozzáállásnak.

– Amikor a rendező szájából elhangzik a két szó: „felvétel” és „ennyi” – nos, a kettő közötti percek szent pillanatok voltak számomra. Akkor kerültem a legközelebb ahhoz, amit talán vallásos élménynek nevezhetünk.

– Az, hogy bizonyos késztetésekkel és tehetségekkel születünk a fizikai világba, fontos lehet a vallásos tudat számára. Hiszen a talentum jel arra, hogy mi az egyén küldetése a földön.

– Igen. Csak szerintem ezt olykor rossz kontextusba helyezik, mondván: a művészet nem esszenciális dolog az életben. De hogy jó barátomat, a költőnő Philippe Petit-t idézzem: „Ha valami hasznos, akkor az nem művészet.” Ezt persze némi iróniával mondom, hiszen mi hasznos, ha nem a művészet?! Nagyon is szükségünk van rá, hogy képesek legyünk élni. Ugyanakkor már-már

Debra Winger
egy korábbi
felvételen

zenszerű állapot a cél, hogy a művészetnek elsősorban ne a hasznosság legyen a mércéje.

– Úgy tudom, kamaszként ellátogatott Izraelbe, és egy ideig egy kibuchban élt.

– Ez is azon sok dolog egyike volt, amit fiatalon csináltam.

– Hogyan hatott önre Izrael? Nem volt Jeruzsálem-szindrómája...?

– Ez érdekes téma. Mindig úgy gondoltam, filmet kellene csinálni róla.

– Egy magyar író-rendező, Juszt Balázs éppen ezen dolgozik!

– Nem igaz, tényleg?!

– Csak nála a főszereplő férfi lenne.

– Érdekes egybeesés, hiszen egy ideje már magam is kutatom a témát. Konzultáltam szakértőkkel Jeruzsálemben, most is éppen egy pszichiáterrel váltok üzeneteket e-mailen. Mondja meg ennek a rendezőnek, hogy írja át a főszerepet Máriává, és hívjon fel! *(Winger éppen Marokkóból érkezett, ahol a bibliai Dináról szóló The Red Tent című filmben játszotta Rebekát – K. L.)* Biztosan sok filmet foglalkoztatott már ez a jelenség. Mindig is úgy éreztem, hogy nagyon homályos az, ki és mi Jézus. Emlekszik Richard Alpertre? Ő, maga biztos túl fiatal ahhoz. Baba Ram Dassként vált ismertté. *(Zsidó születésű spirituális tanító, író – K. L.)* A 60-as években guru lett és írt egy könyvet *[Remember,] Be Here Now* címmel. Ebben elmeséli a fivére történetét, aki nagy hippy volt. Mindenki kedvelte, mert jó érzéseket keltett az emberekben. De egy nap berakták az elmeegógyintézetbe. Miért? Mert egy ideig azzal a szlogennel járkált az emberek között: „Én Jézus vagyok, te is Jézus vagyok, mi mindannyian Jézus vagyunk.” De amikor egy nap megváltoztatta a szöveget arra, hogy „én Jézus vagyok, te meg nem”, akkor rögtön becsukták az elmeegógyintézetbe. Ez a história nekem csupa érdekes kérdést vet fel. És mint mondtam, számomra az emberi létezés értelme, hogy állandóan kérdezek.

„...készen állsz...?”
„Nem hiszek Istenben.”
„Gratulálok, zsidó vagy!”

TRANSZCENDENCIA, HÉTKÖZNAPISÁG

Találkozás a Szent Igazzal. A magyar nyelvű orthodox zsidó sajtó cádik-képe 1891–1944. Szegedi vallási néprajzi könyvtár 40. MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, A vallási kultúrakutatás könyvei 8. redigít: Barna Gábor, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék. Gabbiano Print Kft, Szeged, 2014

P arázs vita kerekedett közel tíz éve, a Büchler Sándor Társaságnak a zsidó történetírás új útjairól rendezett konferenciáján arról, vajon valóban elhanyagolt-e, és valóban csak a neológ történetírás szemüvegén keresztül jelenik-e meg a kutatásban a magyarországi ortodoxia.

Néhány évvel később a CEU-n egy, immár kifejezetten a magyarországi ortodoxiának szentelt alkalommal a megjelent, szinte kizárólag külföldi előadók – bár számukra sem a héber, sem a jiddis nem okozott problémát, és még a zsidóságot sem könyvből tanulták – némi rezignációval állapították meg, hogy a források mennyisége és minősége miatt nagyon nehéz e valaha többségi irányzat belső történetét megírni. Az ortodoxia természeténél fogva képviselői nem írtak sem memoárokat, sem kulcsregényeket, még kevésbé mai fogalmaink szerinti történelmet. Kutatásában hatványozottan érvényesül a történeti diszciplínák művelői elé állított egyik legfontosabb követelmény: új szöveges vagy tárgycsoportokat kell forrásként felfedezni, s ezek „szóra bírásához” új módszereket kell kidolgozni.

Bár az elmúlt években nem csekély számú újabb publikációt olvashattunk a magyarországi ortodoxiáról, az áttörést e kérdésben mégis Glässer Norbert *Találkozás a Szent Igazzal* című, tavasszal kiadott könyve hozta meg. Ez a munka radikális újdonságokat vezet be a téma kutatásába – és mindenkinek érdemes elolvasnia, akit nem csupán alkalmi ér-

deklődésből foglalkoztat a magyarországi zsidók története.

Glässer Norbert ugyanis nem a magyar köztörténet és nem a magyarországi neológia, vagy Jakob Katz és a Jeruzsálemi Iskola idehaza és külföldön egyaránt klasszikusnak tekintett történetírói narratívája felől közelítette meg tárgyát, hanem egy tágasabb általános elméleti keret (a modernizáció) és egy sokkal szűkebb fókuszú, ám jóval mélyrehatóbb közelítési mód (a kulturális antropológia) eszköztárával. Könyvének mind a magyar nyelvű ortodox sajtó gyászjelentéseit és temetési tudósításait, mind a rebbékhez, illetve azok sírjához való zárandoklatokról közölt írásait tartalmazó elemzése hatására az az élmény keríti hatalmába az olvasót, hogy érteni véli, mi volt a második világháborút megelőző mintegy hetven évben a magyarországi ortodoxia vallássosságának tartalma. Pedig Glässer Norbert óva int attól, hogy a sajtódiskurzusokat azonosítsuk a korszak valóságával – ám a tárgyalt szövegek kontextusának minuciózus felidézése és értelmezése nyomán meglevenedik egy olyan világ, ahol minden egyes cselekedet és tárgy önmagán túlmutatva nyer igazolást, ahol a transzcendencia elválaszthatatlan a legközönségesebb hétköznapiagtól, és ahol az egyéni létnek csak a közösségben és az által van értelme.

Egy kiemelkedő tudományos műhely, a Barna Gábor vezette MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport tagjaként Glässer Norbert eddig elsősorban mint konferenciaszervező és tudományos tanulmánykötetek szerkesztője vitte előre a magyarországi judaisztika ügyét. Első nagyobb munkájával azonban ideológiamentesen és értéktételek nélkül szemlélve az ortodoxiát, új úton indult el, és új utakat jelölt ki a kutatás számára. Nála a kérdés nem az, hogy az ortodoxia a magyar társadalom, illetve a magyarországi és a külföldi zsidók szem-

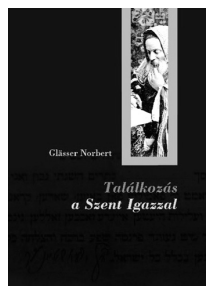
pontjából hogyan értékelendő, hanem hogy hogyan válaszolt a világ változásaira, miképpen igyekezett fenntartani önnön azonosságát. Ebből a perspektívából szinte magától értetődőnek tűnik alapvetően új tézise: az ortodoxok részét képezték a folyamatként felfogott modernitásnak, de nem úgy, hogy alkalmazkodni igyekeztek hozzá, hanem a modernitás újdonságaiból a zsidó hagyomány láncolatába illesztve mindazt, ami szerintük nem veszélyeztette a tradíció lényegét. (Persze joggal mondhatnánk erre, hogy az elmúlt, több

mint ötezer évben sem igen történhetett más, ha a zsidóságnak ennyi ideig sikerült fennmaradnia, ám a tudományos irodalom mégis a modern kihívásokra adott elutasító válaszként, „kitalált hagyomány”-ként magyarázta eddig az ortodoxia, a neo-ortodoxia és az ultraortodoxia létrejöttét, nem pedig fordítva.) Hiszen akár a gyógyfürdő, akár a vonat vagy a telegráf

– mint egyébként maga a modernitás egyik szimbóluma, a sajtó – sem más, mint eszköz: ugyanúgy közelebb vihet a Tóra tanulmányozásához és a Szent Igazakhoz, ahogyan el is távolíthat tőlük.

A szemléleti és módszertani újdonságokon kívül van a kötetnek egy sehol szóvá nem tett vonulata, amely egy másik kutatási irányba mutat: Glässer Norbert már eddigi munkáiban, szerkesztői és kiállítás-szervezői tevékenységében is különös érzékenységet áruolt el a képi ábrázolások, fényképek iránt. A könyvében kommentár nélkül szereplő nagyszámú illusztráció elmélyíti, további dimenzióval egészíti ki az ortodoxiáról kialakuló benyomásokat: az ábrázolt szereplők külső megjelenése, öltözképe, tekintete, gesztusai láttán válnak a tudós értelmezések átélhető olvasói élménnyé. Ha a szerző tudatosan erre felé (is) haladna tovább, sokat tehetne a vizuális antropológia magyarországi fellendítéséért.

Fenyves Katalin

ÉLET ÉS IRODALOM

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

Kedvezményes
előfizetési díj
1 évre 18 000 Ft
Megrendelhető
a szerkesztőségben
(1089 Bp., Rezső tér 15.)
Telefon: 210-5149,
210-5159
Fax: 303-9241
e-mail: es@es.hu

AMI A CÍME.

Megjelenik minden pénteken!
Keresse az újságárusoknál
vagy fizessen elő!

„Félig még köztünk van”

SZÉP ERNŐ A 21. SZÁZADBAN

Művészeti pályázat indul
Szép Ernő születésének
130. évfordulója alkalmából

A Magyar Zsidó Kulturális Egyesület (Ma-
ZsiKe) Szép Ernő születésének 130. évfor-
dulója alkalmából művészeti pályázatot
hirdet 18–30 év közötti fiatalok számára.

A pályázat mottója: „Ahogy tükrébe néz
a nő, úgy nézem a képzelődés tükrében
magam.” (Szép Ernő)

A pályázat célja, hogy képzőművészeti al-
kotásokon keresztül új értelmet nyerjenek
az ismert vagy kevésbé ismert Szép Ernő-
szövegek, illetve az alkotók felfedezzék
Szép Ernő életútjában, munkásságában a
számukra fontos üzenetet, amelyet egy
művészeti alkotáson keresztül ők is továb-
bítani szeretnének a közönség számára.

Az évforduló alkalmából 2014 decemberé-
ben Szép Ernő-kiállítás nyílik, amelyen a
pályázat tíz legjobb alkotását is bemutat-
juk! Továbbá a három legkreatívabb pálya-
munka pénzjutalomban is részesül:

I. díj: 50 000 Ft

II. díj: 30 000 Ft

III. díj: 20 000 Ft

Pályázni lehet rajzzal, festménnyel, szo-
borral, fotóval, fotómontázzsal, vagy bár-
milyen kreatív képzőművészeti alkotással,
amely valamilyen módon a szerzőhöz
köthető. Egy személy vagy csapat akár
több alkotással is pályázhat.

A beérkezett pályaműveket Kirschner Pé-
ter, a MaZsiKe elnöke; Wächter Ákos
Barcsay-díjas festőművész; Szalipszki
Jutka kurátor és Balogh Lilla Szép Ernő-
kutató bírálják el.

Beküldési határidő: 2014. november 28.
péntek, 14.00 óra. A pályaműveket előze-
tes időpont-egyeztetés után személyesen
lehet benyújtani a MaZsiKe irodájában (Bu-
dapest VI. ker., Révay u. 16.), munkanapo-
kon a délutáni órákban, vagy elektronikus
formában a mazsike@gmail.com e-mail
címen, a név, életkor, elérhetőség és az alko-
tás címének megadásával. **További informá-
ció és időpont-egyeztetés:** 311-6665.

A nyerteseket 2014. december 5-én értesít-
jük, az ünnepélyes díjátadó a Szép Ernő-
kiállítás megnyitóján lesz.

A pályamű beküldésével úgy tekintjük,
hogy az alkotó beleegyezését adta a pá-
lyázaton való részvételhez, illetve annak a
kiállításra való esetleges megjelenéséhez.

Támogató:

Nemzeti Kulturális Alap

Schiller Szervizek

ISO 9001:2009 szerint tanúsítva

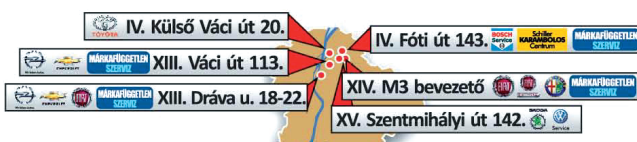
Több, mint 20 éves tapasztalat!

**Márkaservizek és típustól független
szervizszolgáltatások Budapesten, hat helyen!**

- ✓ 24 órás autómentő
- ✓ Hozom-viszem
szolgáltatás
- ✓ Szakszerű szervizelés
- ✓ Kedvező árak

Schiller Szervizek Budapesten hat helyen!

BEJELENTKEZÉS: 452-11-76, 452-11-77 • WWW.SCHILLER.HU

Dés Mihály előadás-sorozata 3 kérdésben

1. Van egyáltalán olyan,
hogy zsidó humor, ha pedig
nincs, akkor miért van?

Definíciós kísérlet kis humorral.

• OKT. 2. csüt. 18.00

2. Mitől olyan vicces a zsidó vicc?

Újabb definíciós kísérlet, csak ez vicces.

• OKT. 30. csüt. 18.00

3. A legmagyarabb
vagy a legzsidóbb műfaj-e
a pesti kabaré?

Szerzők, konferansziék, előadók.

• NOV. 27. csüt. 18.00

Mitől zsidó a zsidó humor?

Kiemelt médiapartner:

A ZSIDÓ MINDENIT

KIBIC
www.akibic.hu

American Jewish
Joint Distribution
Committee

Támogató:

Bálint Ház
www.balint haz.hu
A műsorváltoztatás
jogát fenntartjuk.

Belépő: 900 Ft
Nyugdíjas és felsőoktatási diákigazolvánnyal:
700 Ft | Bálint Ház Hűség Kártyával, középis-
kolás diákigazolvánnyal ingyenes.

nka